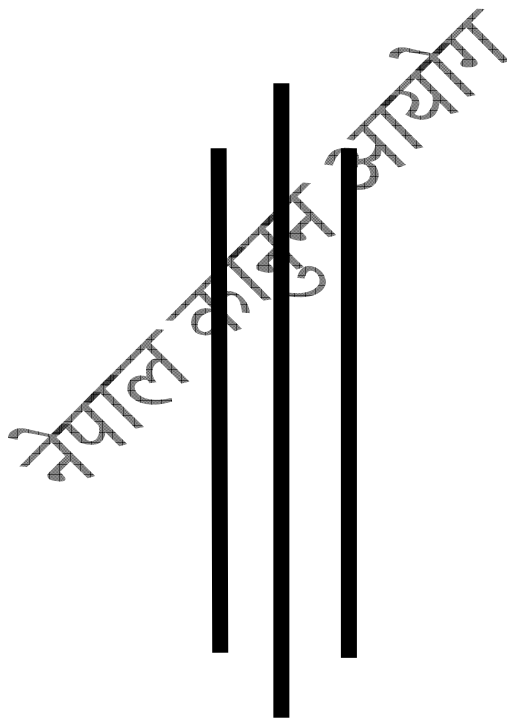

नेपाल कानून आयोगको
वार्षिक प्रतिवेदन

(२०६७।०६८)

नेपाल कानून आयोग
सिंहदरवार, काठमाडौं

विषय सूची

<u>क्र.सं.</u>	<u>विषय</u>	<u>पृष्ठ</u>
	परिच्छेद- १	
	प्रारम्भिक	
१.	पृष्ठभूमी	१
२.	नेपालमा कानून आयोगको संक्षिप्त इतिहास	३
३.	नेपाल कानून आयोगको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार	६
४.	संगठनात्मक संरचना	९
५.	आर्थिक पक्ष	९
६.	भौतिक पक्ष	१०
	परिच्छेद - २	
	सम्पादित काम	
१.	आयोगद्वारा सम्पादित कामको विवरण	११
२.	आयोगको वेवसाइटमा कानून राख्ने कार्य	१४
३.	अवधारणापत्र	१६
४.	विधेयकको नीति सम्बन्धी ढाँचा	१६
५.	जर्नल प्रकाशन	१६
६.	सहकार्य	१७
	परिच्छेद- ३	
	प्रतिवद्धता र लक्ष्य	
१.	आयोगको प्रतिवद्धता	१८
२.	आगामी आर्थिक वर्षमा आयोगको लक्ष्य तथा कार्यक्रम	१९
	परिच्छेद- ४	
	प्रचलित कानूनमा गर्नुपर्ने सुधार	
१.	न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ मा गर्नुपर्ने सुधार	२१
२.	दूर सञ्चार ऐन, २०५३ मा गर्नुपर्ने सुधार	२३
३.	बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा गर्नुपर्ने सुधार	२४
४.	संविधान सभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ मा गर्नुपर्ने सुधार	२५
५.	करार ऐन, २०५६ मा गर्नुपर्ने सुधार	२५
६.	विदेशस्थित राजदूतावास वा कुटनीतिक नियोगलाई थप जिम्मेवारी दिने कार्य अगाडि पठाइनुपर्ने	२७

परिच्छेद-५
समस्या र सुझावहरू

१.	पृष्ठभूमी	२८
	सुझावहरू	३०
	अनुसूचीहरू	३३-७२

नेपाल कानून आयोग

भूमिका

कानून आधुनिक राज्य संरचनाको आधार हो । यसले नागरिक तथा राज्यका सम्पूर्ण व्यवहारलाई वैधानिकता प्रदान गर्छ । शान्ति, सामाजिक न्याय र आर्थिक वृद्धिको लागि कानूनले मार्ग प्रशस्त गर्दछ । त्यसैले कानून र न्यायको क्षेत्रलाई परम्परावादी र अनुत्पादक मात्रै सोचाइमा हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा समेत पछिल्लो समयमा बिस्तारै परिवर्तन आएको छ ।

कानूनको परिमार्जन तथा सुधारलाई महत्त्वपूर्ण राष्ट्रिय एजेण्डाको रूपमा लिइन्छ । नयाँ कानूनको तर्जुमा तथा विद्यमान कानूनहरूको समय सापेक्ष सुधार, एकीकरण तथा संहिताकरणको लागि हरेक मुलुकको कानून प्रणालीमा आ-आफ्नै संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । हाम्रो मुलुकको सन्दर्भमा २०१० सालदेखिनै कानून आयोगको भूमिकालाई मान्यता प्रदान गरिएको पाइन्छ । २०६३ सालमा नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ जारी भएपछि आयोगको जिम्मेवारी अझै विस्तृत भएको छ । स्रोत र साधन सीमित हुँदाहुँदै पनि आयोगले आफ्नो जिम्मेवारीलाई गहनतापूर्वक वहन गर्दै आएको छ ।

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा २२ को व्यवस्था बमोजिम प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार भएको छ । यस प्रतिवेदनमा उल्लेखित सुझावहरू कार्यान्वयन भएमा हाम्रो मुलुकको कानून प्रणाली अझ सुधार हुनेमा विश्वास गर्न सकिन्छ र आयोगको मनोबल पनि अझै उच्च हुने कुरामा द्विविधा छैन ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार गर्न सहयोग गर्नुहुने आयोगका सम्पूर्ण पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

बाबुराजा जोशी
अध्यक्ष
नेपाल कानून आयोग

परिच्छेद- १

प्रारम्भिक

१. पृष्ठभूमी:

१.१ कानून बनाइ लागू गर्नु राज्यको आधारभूत कार्य हो । राज्य भन्नाले विधायिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका समेतलाई जनाउँछ । व्यवहारमा राज्यका यी तीनैवटा अङ्गहरूले कानून बनाउँछन् । तर शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त अनुसार कानून बनाउने कार्य विधायिकाको एकलौटी क्षेत्राधिकार भित्र पर्दछ । यो सिद्धान्तको सारतत्त्वमा आधारभूत परिवर्तन आएको छैन । कानून बनाउने कार्यमा विधायिकाको नै सर्वोच्च भूमिका रहन्छ । विधायिकी ऐनको परिधिभित्र रहेर कार्यपालिका लगायतले नियम बनाउँछन् भने न्यायपालिकाले नजीर प्रतिपादन गर्दछ । विधायिकी ऐनसँग बाझिने गरी न त कुनै नियम बन्न सक्छ न कुनै नजीर प्रतिपादन हुन सक्छ । ऐनसँग असङ्गत नजीरको बन्धनकारी शक्ति समाप्त हुन्छ भने नजीरलाई विधायिकाले चाहेमा कानून बनाइ समाप्त गर्न सक्छ । त्यसैले कानूनको आधारभूत स्रोत विधायिकी कानून नै मानिन्छ ।

विधायिकाले जनइच्छाको प्रतिनिधित्व गर्दछ । सार्वभौम जनतामा लागू हुने कानून बनाउन सार्वभौम जनताको प्रतिनिधिहरूको नै सर्वोपरि भूमिका रहनु पर्छ भन्ने मान्यतालाई कानूनको शासनले स्वीकार गर्दछ । तर कानून बनाउन पाउने अधिकार भन्दैमा विधायिकाले जस्तो सुकै कानून बनाउन पाउँदैन । कानून वैद्विक लहड वा चिन्तनको उपज हुन सक्दैन । कानून आत्मगत वा भावनात्मक हुनु हुँदैन । कानून सदैव न्यायसङ्गत, बोधगम्य र निश्चित मान्यतामा आधारित हुनु पर्छ । कानूनले समाजको आवश्यकतालाई राम्ररी चिनेको हुनु पर्छ । नागरिकका न्यायपूर्ण चाहना र समाजका सारभूत मूल्यहरूलाई कानूनले पहिचान गरी मान्यता र संरक्षण प्रदान गर्न सक्नु पर्दछ । कतिपय अवस्थामा कानूनले प्रतिस्पर्धात्मक हितहरूबीच सन्तुलन समेत कायम गर्न सक्नु पर्छ । कानूनलाई नागरिकले अनावश्यक बोझ वा आफ्नो आधारभूत स्वतन्त्रता माथि धावा बोल्ने हतियारको रूपमा बुझ्ने स्थिति उत्पन्न भयो भने त्यस्तो कानूनको वैधानिकता अत्यन्त कमजोर हुन पुग्छ । त्यस्तो कानूनले शासकहरूको सेवा मात्र गर्दछ । त्यसैले कानूनले जनतालाई दमन वा शोषण गर्ने होइन, बरू जनताको सशक्तिकरण गर्न सक्नु पर्दछ ।

कानून खराब आवश्यकताको रूपमा नभएर व्यक्ति तथा समाजको लागि अपरिहार्य रहेको देखिनु पर्दछ । यस अर्थमा कानून तर्जुमा गर्नु एक जटील कार्य हो । कानून बनाउने कार्य बहुआयामिक र बहुविधात्मक रहेको हुन्छ । कानून बनाउन उच्चस्तरको विशेषज्ञता,

अनुसन्धान र व्यावसायिकताको आवश्यकता पर्दछ । यी कुराहरूको आपूर्ति विधायिकाबाट मात्र हुन सक्दैन । विधायिकाले त कानुनलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने हो । कानुन बनाउने कार्यमा विधायिकाहरूलाई अनुसन्धान, विशेषज्ञता, व्यावसायिकता र परामर्शका आधारमा सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न संस्थागत संयन्त्रहरूको भूमिका अपरिहार्य मानिन्छ । पछिल्लो समयमा धेरै मुलुकहरूमा त्यस्तो संयन्त्रको रूपमा कानुन आयोग/कानुन सुधार आयोगको स्थापना गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको पाइन्छ ।

कानुन आयोगको वैधानिक प्रकृति पनि मुलुक पिच्छे फरक फरक रहेको पाइन्छ । गणतन्त्र मलावीको सन् १९६४ को संविधानको बाह्रौं परिच्छेदमा कानुन आयोगसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यसरी गणतन्त्र मलावीमा स्वतन्त्र संवैधानिक आयोगको रूपमा कानुन आयोगलाई राखिएको पाइन्छ । कानुन आयोग किन चाहिन्छ र भन्नेहरूको लागि मलावीको उदाहरण एउटा गतिलो पाठ हुन सक्छ । यसैगरी बेलायत, अष्ट्रेलिया, न्यूजिल्याण्ड आदि मुलुकहरूमा विधायिकाले ऐन मार्फत कानुन आयोग गठन गरेको पाइन्छ भने भारत, बङ्गलादेश आदि मुलुकहरूमा कार्यकारिणी आदेशको रूपमा कानुन आयोग गठन गरेको पाइन्छ ।

कानुन आयोगको स्थापनाको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा विभिन्न स्वरूपहरू भएपनि प्रायः धेरै मुलुकहरूमा कानुनको सुधार तथा परिमार्जनको लागि छुट्टै निकाय रहनु पर्दछ भन्ने मान्यता बलियो हुँदै गएको छ । समाजको आवश्यकता अनुसार नयाँ कानुन तर्जुमा गर्न, कानुनलाई सरल र आधुनिकीकरण गर्न, न्यायमा नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गर्न, अनावश्यक वा असान्दर्भिक कानुनलाई खारेज वा परिमार्जन गर्न र कानुनमा देखिएको खोट हटाउन वा सुधार गर्न अध्ययन अनुसन्धान गरी विधायिका र कार्यपालिकालाई सहयोग गर्न कानुन आयोगको आवश्यकता पर्ने मानिन्छ ।

कानुनको सुधारको निम्ति विभिन्न तत्त्वहरूले दबाबकारी भूमिका खेलेरहेका हुन्छन् । खासगरी सामाजिक मूल्य र मान्यतामा आएको परिवर्तन, समाजको संरचनामा देखिएको फेरबदल, विद्यमान कानुनहरूको असफलता, कानुन तथा न्यायका क्षेत्रमा विकसित नवीन मान्यता र प्रवृत्ति, अन्तर्राष्ट्रिय कानुन एवं विज्ञान तथा प्रविधिमा आएको विकास आदि कारणहरूले कानुनमा सुधार एवं परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कार्य कार्यपालिका अन्तर्गतको कानुन तथा न्याय मन्त्रालय, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा विधायिकाको सचिवालयबाट सम्भव हुन सक्दैन । फलस्वरूप छुट्टै विशेषज्ञ निकायको रूपमा कानुन आयोग जस्तो संयन्त्रको आवश्यकता टड्कारो हुन गएको मानिन्छ । त्यसैले आजको सन्दर्भमा कानुन आयोग जस्तो निकाय चाहिन्छ वा चाहिँदैन भन्ने प्रश्न सान्दर्भिक हुन सक्तैन । बरू कानुन आयोगको संस्थागत प्रभावकारिता, विशेषज्ञता र व्यावसायिकताको लागि के कस्ता नीति, कार्यक्रम वा रणनीतिहरू चाहिन्छ भन्ने प्रश्नको उत्तर केलाउनु पर्ने हुन्छ ।

२. नेपालमा कानून आयोगको संक्षिप्त इतिहास:

कानून निर्माण गर्दा आवश्यकता र औचित्य समेत विचार गरी व्यापक अध्ययन, अनुसन्धान र विचार-विमर्श गर्नु आवश्यक हुन्छ । सोही उद्देश्यले कानून तर्जुमा गर्न विभिन्न संस्थागत एवं प्रक्रियागत व्यवस्थाहरू विश्वव्यापी रूपमा नै हुँदै आएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपाल कानून आयोग पनि कानून निर्माण गर्ने प्रक्रियाको एक संस्थागत व्यवस्था हो । यस आयोगको ऐतिहासिक विकासक्रम यसप्रकार रहेको छ ।

(क) ल कमिशन, २०१०:

नेपालमा सर्वप्रथम २०१०।१।६।१ को मन्त्रिमण्डलको निर्णयबमोजिम पहिलो ल कमिशनको गठन भएको हो । उक्त कमिशनको गठनविधि, कार्य प्रणाली, कार्यावधि आदिका सम्बन्धमा मिति २०१०।१।११ मा नेपाल गजेटमा प्रकाशित सरकारको विज्ञप्तिमा उल्लेख गरिएको थियो ।

(ख) ल कमिशन, २०१७:

श्री ५ को सरकारको मिति २०१७।६।२७।४ को निर्णयबमोजिम दोस्रो ल कमिशनको गठन भएको हो । उक्त कमिशनको गठनविधि, कार्य प्रणाली, कार्यावधि आदिका सम्बन्धमा मिति २०१७।७।१५ मा नेपाल गजेटमा प्रकाशित सरकारको विज्ञप्तिमा उल्लेख गरिएको थियो । सो सम्बन्धमा मिति २०१८।७।१४ मा प्रकाशित सूचना अनुसार केही संशोधन गरिएको थियो । २०२० सालको मुलुकी ऐन यस आयोगको सक्रियतामा मसौदा गरिएको हो ।

(ग) कानून आयोग, २०२० :

श्री ५ को सरकारको मिति २०२०।१।०।८।४ को निर्णयबमोजिम तेस्रो ल कमिशनको गठन भएको हो । उक्त कमिशनको गठनविधि, कार्य प्रणाली, कार्यावधि आदिका सम्बन्धमा मिति २०२०।१।२।१० मा नेपाल गजेटमा प्रकाशित सरकारको विज्ञप्तिमा उल्लेख गरिएको थियो ।

शुरुमा यसको कार्यकाल एक वर्ष तोकिएको भएतापनि पटक पटक म्याद थप भई २०२७ सालसम्म कायम भएको थियो ।

(घ) कानून आयोग, २०२९:

श्री ५ बाट मिति २०२१।२।१९ मा प्रचलित नेपाल कानूनमा विशेष गरी फौजदारी, देवानी, बाणिज्य तथा प्रमाणसम्बन्धी कानूनहरूमा भइरहेको अभाव र त्रुटीहरू हटाइ भरिसक्य सरल, वैज्ञानिक र व्यावहारिक रूप दिई छुट्टाछुट्टै ऐनहरूको तर्जुमा गर्न न्यायिक समितिका अध्यक्ष एवं सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्रीको अध्यक्षतामा ५ सदस्यीय चौथो कानून आयोगको गठन भयो ।

यस आयोगले प्रमाण ऐन तथा अपराध संहिता मसौदा र तत्सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरी श्री ५ समक्ष पेश गरेको थियो । उक्त आयोग २०३३।१।२३ मा विघटन गरिएको थियो ।

(ड) कानून सुधार आयोग, २०३६:

कानून आयोग, २०२९ को सुझाव सहितको प्रतिवेदन अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्ने तथा तोकिएबमोजिम अन्य कामहरू गर्न पाँचौ पटक मिति २०३६।८।२६ मा कानून सुधार आयोगको गठन भयो । यसको कार्यावधि ३ वर्षको हुने र बैठक कम्तीमा हप्ताको २ पटक बस्ने गरी व्यवस्था गरिएको थियो । यो आयोगले हदम्यादसम्बन्धी कानूनको मस्यौदा, मुलुकी ऐनको संशोधन मस्यौदा एवं मध्यस्थता सम्बन्धी ऐनको मस्यौदा तयार गरी पेश गरेको थियो । आयोगको पदावधि मिति २०३९।८।२२ मा समाप्त भएपनि अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि यो आयोगलाई साविक बमोजिमको जिम्मेवारी थप गरिएको थियो ।

(च) नेपाल कानून सुधार आयोग, २०४१:

यस अघिका आयोगको आवधिक वा तदर्थ रूपमा गठन विघटन हुँदै आएकोमा श्री ५ को सरकारको मिति २०४१।८।२१ को निर्णयले नेपाल कानून सुधार आयोग नामक एक स्थायी प्रकृतिको आयोगको स्थापना गरी पदाधिकारीहरू नियुक्ति गर्ने व्यवस्था गर्‍यो । श्री ५ को सरकारको यो निर्णयले कानून तर्जुमाका क्षेत्रमा आयोगको स्थायी भूमिका एवं सक्रियताको अपेक्षा राख्दै संस्थागत रूपमा नै आयोगको अस्तित्व स्थापित गर्ने काम गर्‍यो । आयोगको इतिहासमा यो सर्वाधिक महत्त्वको निर्णय थियो भन्न सकिन्छ । जस अनुसार ५ वर्षे कार्यावधि सहित गठन भएको आयोगको गठनविधि एवं काम कर्तव्यहरूको व्यवस्था गरिएको थियो । पछि श्री ५ को सरकारले मिति २०४६।८।२१ मा पदावधि समाप्त भएका उक्त आयोगका सदस्य तथा सह-सदस्यहरूलाई यथावत कायम राख्ने निर्णय गरेको थियो ।

श्री ५ को सरकारले मिति २०४७।१।१८ को निर्णयानुसार नेपाल कानून सुधार आयोगलाई पुनर्गठन गरी कार्यविधि समेत तोकेको थियो । यो आयोगले २०४८ सालमा एक कार्यदलको गठन गरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम तर्जुमा गर्नुपर्ने ऐनहरूको मस्यौदा तयार गर्‍यो ।

यस आयोगले निम्न विषयमा विशेषज्ञहरूबाट कार्यक्रम तयार गर्न लगाइ तत्सम्बन्धी कानूनको तर्जुमामा अध्ययन, अनुसन्धान गरेको देखिन्छ ।

- (१) लिखतहरूको प्रमाणीकरण तथा नोटरी पब्लिक (Notary public) ऐनको आवश्यकता र औचित्य
- (२) नेपाल दण्डमाफी तथा बन्दिहरूको आचरण सुधारसम्बन्धी ऐनको आवश्यकता
- (३) नेपालमा उपभोक्ता सुरक्षा सम्बन्धी कानून
- (४) नेपालमा दुष्कृति सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता
- (५) विवाह, पारपाचुके, मानाचामल तथा लोप्रेस्वास्नी सम्बन्धी कानून
- (६) अपुताली र महिलाहरूको निजी सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार यो आयोगले यातना तथा क्षतिपूर्ति सम्बन्धी ऐन र मानव अधिकार आयोग ऐनको मस्यौदा तयार गरी श्री ५ को सरकार समक्ष पेश गरेकोमा ती ऐनहरूले कानूनको रूप धारण गरिसकेका छन् । कार्यविधि सम्बन्धी कानून, महिला सम्बन्धी कानून, दुष्कृति सम्बन्धी कानून आदिका बारेमा पनि आयोगले अध्ययन गरेको र नेपाली कार्यविधि संहिताको मस्यौदा तयार गर्न तथा नेपालमा दण्ड सजायसम्बन्धी व्यवस्थाको अध्ययन गर्न विभिन्न समितिको गठन, पुनर्गठन गरी प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गराइ आयोग समक्ष प्राप्त भइसकेकोमा तत्सम्बन्धी कानूनले मूर्तता भने पाइसकेको देखिंदैन ।

२०५७।१।१९ देखि आयोग पदाधिकारीविहीन भई निष्क्रिय बसेको पृष्ठभूमिमा यसलाई चुस्त, सक्रिय एवं प्रभावकारी बनाउन श्री ५ को सरकारले मिति २०५९।११।१६ मा आयोगको पुनर्गठन गरी काम, कर्तव्य र अधिकार समेत तोकिएको थियो ।

नेपाल कानून आयोगको संक्षिप्त इतिहास आयोगको वेवसाइटमा राखिएको छ ।

(छ) नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३:

कार्यकारी निर्णयको भरमा स्थापित कानून सुधार आयोगलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण तथा प्रचलित कानूनको संशोधन, एकीकरण र पुनरावलोकन गर्न तथा कानून र न्यायसम्बन्धी विषयमा अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने काम समेतको लागि एक स्वतन्त्र निकायको रूपमा नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ ले नेपाल

कानून आयोग स्थापना गरेको हो । उक्त ऐनले आयोगको गठन, अध्यक्ष, उपाध्यक्ष तथा सदस्यहरूको योग्यता, पदावधि, सेवा शर्त तथा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारको सम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ ।

३. नेपाल कानून आयोगको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार :

३.१ कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण तथा प्रचलित कानूनको संशोधन, एकीकरण र पुनरावलोकन गर्न तथा कानून र न्यायसम्बन्धी विषयमा अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने उद्देश्यले बनेको नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ मिति २०६३।१।३० देखि प्रारम्भ भयो । फलतः नेपाल कानून आयोगको गठन एवं यसको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत ऐनबाट निर्धारित भएका छन् । नेपाल सरकारबाट नियुक्त हुने आयोगका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र सदस्यहरूको योग्यता र पदावधि तथा नियुक्ति गर्दा वा पदबाट हटाउदा अविश्वक पर्ने कार्यविधि र आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार ऐनमा नै व्यवस्था भएबाट आयोग आफ्नो काम कारबाही सञ्चालन गर्नको लागि स्वतन्त्र बनेको छ ।

३.२ नेपाल कानून आयोगको गठन निम्नबमोजिम रहेको छः -

१	नेपाल सरकारबाट नियुक्त	- अध्यक्ष
२.	नेपाल सरकारबाट नियुक्त	- उपाध्यक्ष
३.	नेपाल सरकारबाट मनोनीत कम्तीमा एक जना महिला समेत बढीमा तीन जना	- सदस्य
४.	सचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय	- सदस्य
५.	नायव महान्यायाधिवक्ता, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	-सदस्य
६.	सचिव (कानून), प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	- सदस्य
७.	सचिव, नेपाल कानून आयोग	-सदस्य-सचिव

आयोगका वर्तमान पदाधिकारीहरूको नामावली यसप्रकार रहेको छः

<u>नाम</u>	<u>पद</u>	<u>नियुक्ति मिति</u>
श्री बाबुराजा जोशी	अध्यक्ष	२०६३।४।१५
श्री हरि प्रसाद न्यौपाने	उपाध्यक्ष	२०६३।५।२६
श्री विष्णु कुमार शाह	सदस्य	२०६८।२।११
श्री सुजन तामाङ	सदस्य	२०६८।२।११
श्री विश्वप्रकाश भण्डारी	सदस्य	२०६८।२।११
श्री राजुमान सिंह मल्ल		
(नि. सचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय)	पदेन सदस्य	
डा. श्री त्रिलोचन उप्रेती- सचिव (कानून)		
(प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय)	पदेन सदस्य	
श्री सूर्य प्रसाद कोइराला (नायव महान्यायाधिवक्ता)		
महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय)	पदेन सदस्य	
श्री मोहन बज्राडे (सचिव, नेपाल कानून आयोग)	सदस्य सचिव	

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ ले सो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका अध्यक्ष तथा उपाध्यक्षलाई निरन्तरता दियो । आयोगका निवर्तमान सदस्यहरू श्री लीला उदासी खनाल, श्री देवभारायण यादव र श्री शान्ति कुमारी राई मिति २०६६।१।३ को निर्णयबाट नियुक्त हुनु भई मिति २०६८।१।२ बाट पदावधि समाप्त भएको थियो । रिक्त सदस्य पदमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६८।२।११ को निर्णय अनुसार अधिवक्ताहरू श्री विष्णु कुमार शाह, श्री सुजन तामाङ र श्री विश्वप्रकाश भण्डारी नियुक्त हुनु भएपछि आयोगले पूर्णता प्राप्त गरेको छ । आयोगका पदेन सदस्य श्री माधवप्रसाद पौडेल मिति २०६८।३।३२ मा कानून तथा न्याय मन्त्रालयको सचिवबाट अवकाश हुनु भएको छ ।

३.३ आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार: नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ अनुसार

आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम तोकिएको छः -

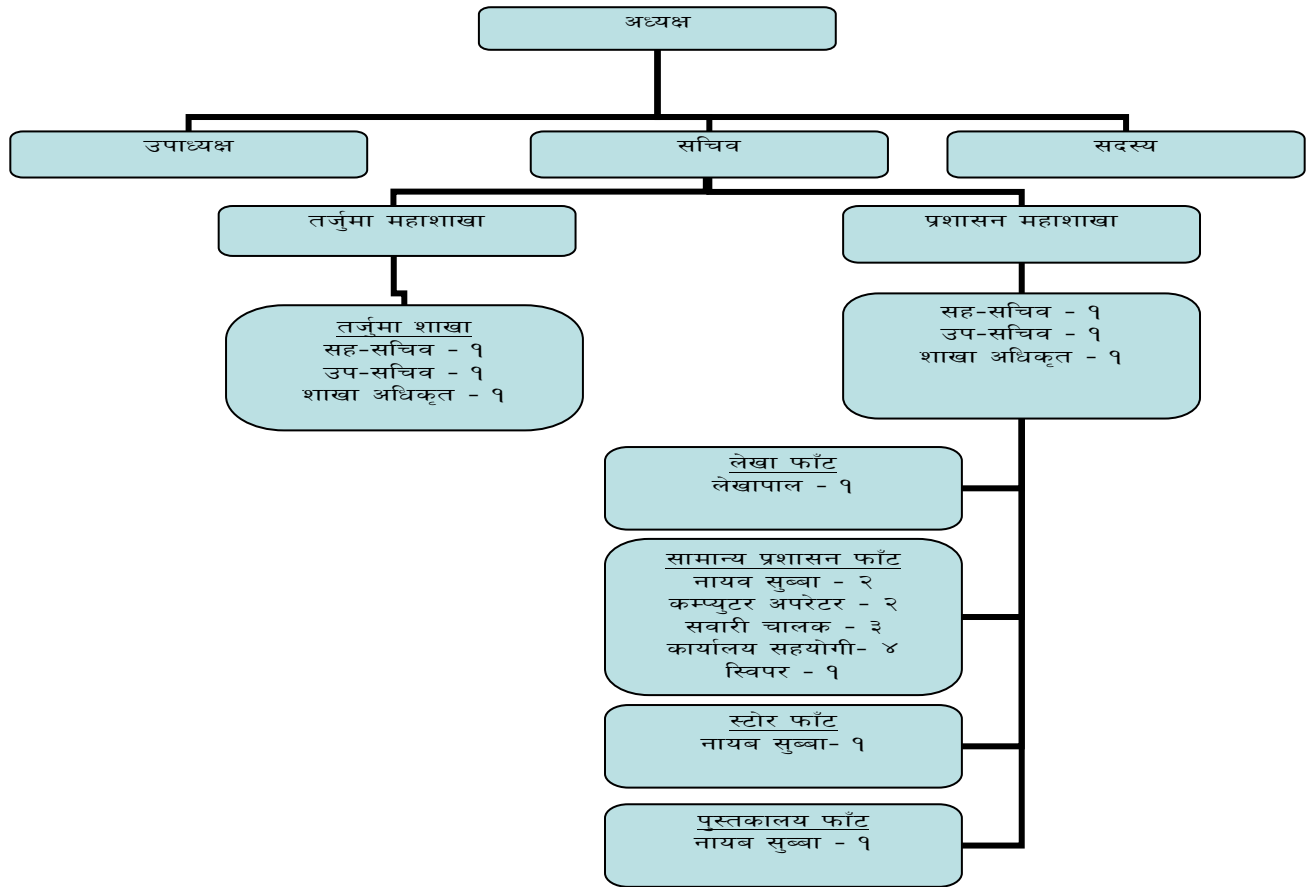
- (क) नयाँ कानून बनाउने वा विद्यमान कानूनमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा वा कानून तथा न्यायसम्बन्धी समसामयिक विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने गराउने,
- (ख) कानूनको संहिताकरणका लागि आवश्यक संहिताको मसौदा तयार गरी नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,

- (ग) प्रचलित कानूनमा एकीकरण वा पुनरावलोकन गर्ने तथा सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक सुझाव दिने,
- (घ) नयाँ कानून निर्माण गर्ने र आवश्यकता अनुसार प्रचलित कानूनमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको मसौदा नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,
- (ङ) हाल प्रयोग नभएका, एक आपसमा बाझिएका, असमान, विभेदजन्य, मानव अधिकार विरुद्धका तथा कार्यान्वयन हुन नसकेका कानूनको बारेमा अध्ययन गरी त्यस्तो कानून खारेज, संशोधन वा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष सुझाव पेश गर्ने,
- (च) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौताका प्रावधानलाई आवश्यकता अनुसार प्रचलित कानूनमा समावेश गर्न नेपाल सरकारलाई मसौदा वा सुझाव दिने,
- (छ) कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण, एकीकरण, पुनरावलोकन, सुधार र विकास गर्ने सम्बन्धमा आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित निकाय वा संस्थासँग परामर्श, छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने वा सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकाय वा संस्थासँग सहकार्य गर्ने,
- (ज) विशेष किसिमका कानूनको अध्ययन र अनुसन्धान तथा मसौदा तर्जुमा गर्नको लागि विशेषज्ञको सेवा प्राप्त गर्ने,
- (झ) कानून निर्माण प्रक्रियामा आवश्यकता अनुसार जनधारणा र राय सुझाव संकलन गर्ने,
- (ञ) कानूनको मसौदालाई परिमार्जन गर्ने सिलसिलामा आवश्यकता अनुसार गोष्ठी, सेमिनार तथा अन्तरक्रिया जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (ट) अन्य मुलुकका कानून आयोग तथा कानून तर्जुमा गर्ने निकायहरूसँग सम्पर्क गरी आवश्यक जानकारी तथा सूचनाहरू आदान प्रदान गर्ने,
- (ठ) सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त अनुरूप कानून भए नभएको विषयमा अध्ययन गर्ने तथा सो अनुरूप भएको नदेखिएमा कानून तर्जुमा, खारेज तथा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष मसौदा पेश गर्ने,

- (ड) आयोगको वार्षिक कार्यक्रम तयार गर्ने,
- (ढ) नेपाल सरकारले तोकेको तथा आयोगले आवश्यक सम्झेको कानून तथा न्यायसँग सम्बन्धित अन्य कामहरू गर्ने ।
- नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ प्रारम्भ भएदेखि २०६७ असारमसान्तसम्म तयार गरेका ऐनका मसौदाको विवरण अनुसूची-१ मा दिईएको छ ।

४. संगठनात्मक संरचना:

आयोगको वर्तमान संगठनात्मक संरचना देहायबमोजिम रहेको छ :

द्रष्टव्य: प्रशासन महाशाखाका अधिकृतहरूले तर्जुमा शाखा (ख) समेत हेर्ने तथा पुस्तकालय शाखाको नायव सुब्बाले तर्जुमा शाखा (क) र सामान्य प्रशासन शाखाको नायव सुब्बाले तर्जुमा शाखा (ख) समेतको काम गर्ने गरी संगठन संरचना तयार गरिएको छ ।

आयोगमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण अनुसूची- २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५. **आर्थिक पक्ष:** आयोगको लागि नेपाल सरकारबाट यथोचित नै बजेट विनियोजन हुँदै आएको छ । वेवसाइटको लागि र भौतिक स्रोतको लागि माग भएका बखत अर्थ मन्त्रालयबाट थप रकम विनियोजन हुँदा काममा सहयोग पुगेको छ ।

आयोगको बेरुजु शून्य रहेको छ । बेरुजु शून्य पार्न सहयोग गर्ने कर्मचारीलाई पुरस्कृत समेत गरिएको छ ।

आयोगको आ.व. २०६७।०६८ को वार्षिक आर्थिक विवरण अनुसूची ३ मा उल्लेख गरिएको छ ।

६. **भौतिक पक्ष:** आयोगमा आ.व. २०६७।०६८ मा निम्न भौतिक साधन थप भएका छन् ।

(क) सवारी साधन

- कार – एक थान
- मोटरसाइकल – दुई थान
- व्याट्रीबाट सञ्चालन हुने साइकल – दुई थान

(ख) फोटोकपी मेशिन – एक थान

(ग) प्रिन्टर – तीन थान

(घ) ल्यापटप – दुई थान

नेपाल कानून आयोग

परिच्छेद - २

सम्पादित काम

१. आयोगद्वारा सम्पादित कामको विवरण: नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ द्वारा तोकिएका काम तथा कर्तव्य सम्पादन गर्न आयोग सक्रिय रहेको छ । यस आर्थिक वर्षमा आयोगले सम्पादन गरेका कार्यहरूको विवरण देहायबमोजिम रहेको छ :-

१.१ विधेयकको मसौदा: नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० को खण्ड (ख) बमोजिम आयोगले आवश्यक सम्झेको काम गर्न सक्ने व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्था बमोजिम आयोगले निर्णय गरी यस आ.व. मा देहाय बमोजिमका विधेयकहरूको प्रारम्भिक मसौदा तयार पारेको छ ।

(क) जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी विधेयकको मसौदा, २०६८: नेपालमा जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी कानूनको रूपमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ रहेको छ । यसैगरी यस सम्बन्धमा अचल सम्पत्ति अधिग्रहण ऐन, २०१३ पनि रही रहेको छ । यसरी एकै विषयमा दुई छुट्टै ऐनहरू रहेका छन् भने यी दुई कानूनमा जग्गा प्राप्ति गर्ने सम्बन्धमा फरक फरक व्यवस्था रहेको पाइन्छ र कतिपय प्रावधानहरू एक आपसमा मेल खाएका पनि देखिंदैन । यी दुवै कानूनहरू निश्चित पृष्ठभूमी र मान्यतामा आधारित रही बनेका हुन् । खासगरी राज्य नियन्त्रित अथवा व्यवस्था तथा बन्द राजनीतिक प्रणालीको दर्शनमा बनेका उल्लेखित कानूनहरूले आजको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न नसक्नेमा बिबाद छैन । २०४७ सालको संविधान मार्फत मुलुकले अवलम्बन गरेको नयाँ आर्थिक नीति र उदारवादी राजनीतिक प्रणालीका आधारभूत मूल्य मान्यताहरूलाई आधार बनाई ती कानूनहरूमा समय सापेक्ष सुधार गर्नु जरूरी भइसकेको थियो । तर अहिलेसम्म पनि यस सम्बन्धमा खासै केही कार्य हुन सकेको पाइदैन । सार्वजनिक हितको लागि बाहेक अन्य कुनै पनि प्रयोजनको लागि राज्यले व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्न, अधिग्रहण गर्न वा अन्य कुनै अधिकार स्थापित गर्न नपाउने संवैधानिक प्रत्याभूति रहेको छ । सार्वजनिक हितको लागि जग्गा प्राप्त गर्दा समेत राज्यले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने संवैधानिक बाध्यता रहेको छ । अझ वर्तमान अन्तरिम संविधानले व्यक्तिको सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक हकलाई अझै बलियो बनाएको पाइन्छ । भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्दा समेत राज्यले व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिन पर्ने संवैधानिक प्रावधान छ ।

संविधानमा स्पष्ट रूपमा क्षतिपूर्ति भन्ने शब्द प्रयोग भएको छ । भारतीय संविधानमा क्षतिपूर्ति भन्ने शब्द प्रयोग नभई रकम (Amount) भन्ने शब्द परेकोले रकम र क्षतिपूर्ति बीच फरक रहेको भनिएको छ । क्षतिपूर्ति भन्नासाथ कानूनशास्त्रको

स्थापित मान्यता अनुसार त्यस्तो क्षतिपूर्ति उचित (Just) र पर्याप्त हुनु पर्दछ । जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरू संवैधानिक विकासप्रति अनभिज्ञ रहेको देखिन्छ ।

राज्यले भूमिमाथिको पूर्ण स्वामित्व (Eminent domain) को सिद्धान्तलाई कार्यान्वयन गर्न व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्दछ । व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्ने विभिन्न मोडेलहरू अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा देखिन्छन् । स्थायी रूपमा जग्गाको भोगाधिकार मात्र प्राप्त गर्नु वा जग्गामाथि रहेका व्यक्तिका विभिन्न अधिकारहरू (Bundle of rights) मध्ये कुनै खास अधिकार मात्र प्राप्त गर्नु फरक फरक मान्यताहरू हुन् । वर्तमान कानूनले उल्लेखित पक्षलाई समेट्न सकेको छैन । राज्यले अधिकारको दुरुपयोग गरी निजी क्षेत्रको स्वार्थ वा आर्थिक फाइदाको लागि पनि व्यक्तिको जग्गा अधिग्रहण गरी अर्कै व्यक्तिलाई दिन सक्छ । खासगरी अमेरिका र भारतमा यस सम्बन्धमा धेरै रणनीति तथा कानुनी विवादहरू देखिएका छन् । सैद्धान्तिक रूपमा राज्यले एक व्यक्तिको जग्गा अधिग्रहण गरी अर्कै व्यक्तिलाई दिन सक्दैन । सार्वजनिक हितको बाहानामा निजी क्षेत्रको व्यावसायिक लाभको लागि कसैको जग्गा प्राप्त गर्न सक्दैन । जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरूमा यस सम्बन्धमा केही व्यवस्था देखिँदैन । तसर्थ यी सबै विषयवस्तुहरूलाई अध्ययन गरेर जग्गा प्राप्ति सम्बन्धमा व्यक्ति तथा राज्यको अधिकारबीच न्यायपूर्ण सन्तुलन कायम गर्ने मान्यतामा आधारित रही जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी विधेयकको मस्यौदा तयार गरिएको छ ।

- (ख) साक्षी संरक्षण विधेयकको मसौदा, २०६८: नेपालमा हालसम्म साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कुनै नीति, कार्यक्रम वा कानुनी व्यवस्था रहेको पाइँदैन । सरकारवादी फौजदारी मुद्दाहरू असफल हुनाका विभिन्न कारणहरूमध्ये साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कुनै पनि व्यवस्था नहुनुलाई विज्ञहरूले एक प्रमुख कारणको रूपमा विश्लेषण गरेका छन् । साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाको अभावमा एकातिर धेरै जसो साक्षीहरू अदालतमा उपस्थित नै हुँदैनन् भने अर्कोतिर उपस्थित भएका साक्षीहरूले समेत प्रतिकूल वकपत्र गर्ने गरेको पाइन्छ । साक्षी संरक्षणका सम्बन्धमा साक्षी संरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत पहिचानको परिवर्तन, पहिचानको गोपनीयता, सुरक्षा बन्दोवस्ती, अङ्गरक्षक, परिवहन र भण्डारण, आवास, क्षतिपूर्ति, व्यावसायिक सीप जस्ता विभिन्न सेवाहरू पर्दछन् । साक्षी संरक्षणमा विभिन्न मान्यता र अभ्यासहरू छन् । यस बारेमा हामी कहाँ अहिलेसम्म खासै अध्ययन हुन सकेको पनि पाइँदैन । प्रस्तावित अपराध संहिता, २०६७ मा समेत साक्षी संरक्षणसम्बन्धी एक दफा बाहेक अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिको मान्यताहरू उल्लेखित छैनन् । तसर्थ साक्षी संरक्षण

सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र हाम्रो मुलुकको वस्तुगत आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी साक्षी संरक्षण विधेयकको मसौदा, २०६८ तयार पारिएको छ ।

(ग) **कसुर पीडित संरक्षण विधेयकको मसौदा, २०६८:** राज्यमा फौजदारी न्याय स्थापित गर्नु फौजदारी कानूनको एकमात्र लक्ष्य हो । उक्त लक्ष्य हासिल गर्नको लागि हरेक राज्यले फौजदारी न्याय प्रशासन सञ्चालन गरेको हुन्छ । फौजदारी न्याय प्रशासनको मूल उद्देश्य हो-समाजमा सम्भव भएसम्म अपराध हुन नदिनु र अपराध घटेकोमा अपराधिलाई दण्ड दिनु एवं पीडितलाई न्याय प्रदान गर्नु । अपराधिलाई दण्ड दिँदा पीडितलाई स्वतः न्याय प्राप्त भएको भन्नु गलत हुन्छ । कसुरको मात्रा अनुसार अपराधिलाई दण्ड दिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । कसुरको प्रत्यक्ष परिणामस्वरूप पीडित व्यक्तिले व्यहोरेको वा व्यहोर्ने शारीरिक, मानसिक, भावनात्मक, वित्तीय वा आर्थिक क्षति लगायतलाई जबसम्म राज्यले मान्यता प्रदान गर्दैन तबसम्म अपराध पीडितले न्याय पाएको मान्न मिल्दैन । अपराध पीडितप्रति कसुरदार र राज्य दुवैको जिम्मेवारी रहन्छ । कसुरदारबाट पीडितहरू परिपूरण (Restitution) प्राप्त गर्ने अधिकार हुनु पर्छ भने अपराध घटेकोमा अपराध हुन नदिन आफ्नो प्राथमिक दायित्व बहन गर्न राज्य चुकेको मानी त्यसै वापत राज्यले अपराध पीडितलाई क्षतिपूर्ति (Compensation) दिनु पर्छ । कसुरदारबाट पीडितले प्राप्त गर्ने परिपूरण पर्याप्त र न्यायोचित (Real and Justifiable) हुनु पर्छ भन्ने राज्यबाट प्राप्त गर्ने क्षतिपूर्ति धेरै हदसम्म प्रतिक्रियात्मक हुने मानिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा केही अपराधका सम्बन्धमा पीडितले कसुरदारबाट क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था भएपनि एकातिर त्यस्तो क्षतिपूर्ति सम्बन्धी मान्यतामा प्रशस्त अस्पष्टताहरू छन् भने अपराध पीडितप्रति राज्यले हालसम्म कुनै दायित्व लिएको छैन । वास्तवमा नेपालमा अपराध पीडितको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा एकीकृत कानून छैन । त्यस्तो कानूनको अभावमा नेपालमा अपराध पीडितको न्यायको अधिकारलाई स्थापित गर्न सकिएको छैन ।

कसुर पीडितका सम्बन्धमा सन् १९४० को दशकदेखि प्रारम्भ भएका मान्यताहरूलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् १९८५ मा पारित गरेको पीडितको अधिकारसम्बन्धी घोषणा पत्र र तत्पश्चातका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूलाई अध्ययन गरी कसुर पीडित संरक्षणसम्बन्धी मसौदा तयार पारिएको छ । साक्षी संरक्षण तथा कसुर पीडितका संरक्षणका सम्बन्धमा उल्लेखित मसौदाहरूलाई आवश्यकता अनुसार

परिमार्जन गरी कानूनको रूप दिन सकेमा नेपालको फौजदारी न्याय प्रणाली विकासमा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल हुन सकछ ।

- (घ) **सामाजिक सुधार विधेयक मसौदा, २०६८:** सामाजिक व्यवहारलाई सरल र मर्यादित बनाउन नेपालमा सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ रहेको छ । तर यो ऐनको कार्यान्वयन शून्य छ । यो ऐन कार्यान्वयन हुन नसक्नुका विभिन्न कारणहरू छन् । एकातिर २०३३ सालको परिवेशले आजको समयमा सान्दर्भिकता राख्न सक्दैन भने अर्को तिर सो ऐनको कार्यान्वयन सम्बन्धमा प्रष्ट र ठोस व्यवस्थाहरू हुन सकेनन् । एक किसिमले सो ऐन नैतिक पाठको भन्दा माथिल्लो हैसियतमा पुग्न सकेन । सो ऐनको उल्लङ्घनमा राज्य संयन्त्र र तिनका पदाधिकारीहरू नै साक्षी बसेको विचित्रको विडम्बना देखिन्छ । आजको आवश्यकताको सन्दर्भमा सो ऐनको संशोधन मात्र पनि पर्याप्त नहुने निश्चित छ । त्यसैले सो ऐनको साटो नयाँ ऐन बनाउन पर्ने आवश्यकताको आधारमा विधेयक मसौदा तयार पारिएको छ ।

विधेयकको मसौदाहरू आयोगको वेबसाइटमा राखिएको छ ।

- १.२ **मसौदाका लागि गृह कार्य भइरहेका विधेयकहरू:** बेहाय बमोजिमका विधेयकहरूको मसौदा तयार पार्न गृह कार्य भइरहेको छ ।

- (क) नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी विधेयक
- (ख) राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रसम्बन्धी विधेयक
- (ग) संक्षिप्त कार्यविधि विधेयक (पुर्नविचारको लागि प्राप्त)

२. **आयोगको वेबसाइटमा कानून राख्ने कार्य:** कानूनको अज्ञानता क्षम्य हुँदैन । कानून सबैले जानेको हुनु पर्छ । कानुनी प्रयोजनको लागि कानून सबैले जानेको अनुमान गरिन्छ । तर व्यवहारमा कानूनको बारेमा सबैलाई जानकारी हुँदैन । नेपालको सन्दर्भमा त कानूनको जानकारीको विषय अझै जटील देखिन्छ । सर्वसाधारण मात्र नभएर कानून कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्र र तिनका सम्बन्धित पदाधिकारीहरूलाई पनि कानूनको बारेमा जानकारी नभएको, आवश्यक कानूनहरू नभेटिएको र अलमलमा पर्नु परेको स्थिति पनि बेलाबखत देखिन्छ । तसर्थ आम नागरिक तथा सम्बद्ध सबैलाई कानूनको जानकारी लिन सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले आयोगले कानूनलाई आयोगको वेबसाइट www.lawcommission.gov.np मा राख्ने नीति लिई मिति २०६६।३।१५ बाट आफ्नो वेबसाइट सार्वजनिक गर्‍यो । सो मितिदेखि नै आयोगले विभिन्न कानूनहरू (चालू तथा पुराना संविधान, ऐन, नियम, गठन आदेश, विनियम, सन्धि, सम्झौता आदि) आफ्नो वेबसाइटमा राख्ने काम शुरू गरी हालसम्म सो क्रम जारी रहेको छ । संविधान, ऐन, नियम, विनियम, गठन आदेश, न्याय तथा कानूनसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरूलाई क्रमशः अङ्ग्रेजी भाषामा अनुवाद गरी आयोगको वेबसाइटमा राख्ने नीति रहेको

छ । यसैगरी नेपाल राज्य वा सरकार पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्ने समेत नीति रहेको छ ।

यस आयोगको वेवसाइट मिति २०६८।३।३२ गतेसम्म १२,२२,४५२ पटक हेरिएको/खोलिएको देखिन्छ । यस बीचमा वेवसाइटमा राखिसकिएको कानूनहरूमा भएका संशोधनहरूलाई तत्कालको लागि संशोधन जस्ताको त्यस्तै राखिएको र संशोधित कानूनहरू अद्यावधिक गर्ने कार्य शुरू गरी सकिएको छ । आगामी वर्ष पनि सो कार्यलाई आयोगले निरन्तरता दिने लक्ष्य राखेको छ ।

(क) **संविधान:** नेपालमा हालसम्म ६ ओटा संविधानहरू जारी भएको छ । सबै संविधानहरू नेपाली र अङ्ग्रेजीमा वेवसाइटमा राखिसकिएको छ ।

आ.व. २०६५।६६: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ नेपाली र अङ्ग्रेजीमा ।

आ.व. २०६६।६७: नेपालको संविधान, २०१९ नेपालीमा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ नेपाली र अङ्ग्रेजीमा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ अङ्ग्रेजीमा र नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को सातौँ र आठौँ संशोधन नेपालीमा ।

आ.व. २०६७।६८: नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ नेपाली र अङ्ग्रेजीमा, अन्तरिम शासन विधान, २००७ नेपाली र अङ्ग्रेजीमा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ नेपालीमा, नेपालको संविधान, २०१९ अङ्ग्रेजीमा, संविधान सुझाव आयोगद्वारा तयार गरिएको व्याख्यात्मक टिप्पणी नेपालीमा, नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को सातौँ, आठौँ अङ्ग्रेजीमा र नवौँ संशोधन नेपाली र अङ्ग्रेजीमा ।

(ख) **ऐन:** हाल नेपालमा सालवसाली बाहेक ३०३ ओटा ऐनहरू प्रचलनमा देखिन्छ । हालसम्म ३०५ ओटा (आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर प्रत्येक वर्षको आर्थिक ऐन बमोजिम मिलाइएको) नेपालीमा र २६२ ओटा अङ्ग्रेजीमा आयोगको वेवसाइटमा राखिएको छ ।

आ.व. २०६५।६६: १२२ ओटा नेपालीमा र ४१ ओटा अङ्ग्रेजीमा ।

आ.व. २०६६।६७: १७८ ओटा नेपालीमा र ९७ ओटा अङ्ग्रेजीमा ।

आ.व. २०६७।६८: ११ ओटा (आर्थिक ऐन, २०६७ र संशोधन समेत) नेपालीमा र १२७ ओटा अङ्ग्रेजीमा ।

(ग) **नियम:** हालसम्म १६७ नेपालीमा र ७१ अङ्ग्रेजीमा नियमहरू वेवसाइटमा राखिएको छ ।

आ.व. २०६६।६७: ५१ ओटा नेपालीमा र ३५ ओटा अङ्ग्रेजीमा ।

आ.व. २०६७।६८: ११६ ओटा नेपालीमा र ३५ ओटा अङ्ग्रेजीमा ।

(घ) **गठन आदेश:** हालसम्म १७ ओटा गठन आदेशहरू नेपालीमा वेवसाइटमा राखिएका छन् । ती सबै आ.व. २०६७।६८ मा राखिएका हुन् ।

- (ड) **विनियम** : हालसम्म ४-४ ओटा विनियमहरू नेपालीमा र अङ्ग्रेजीमा वेवसाइटमा राखिएका छन्। ती सबै आ.व. २०६७।६८ मा राखिएका हुन्।
- (च) **अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा घोषणा पत्र**: प्रथम चरणमा नेपाल राज्य वा नेपाल सरकार पक्ष भई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू एवं संयुक्त राष्ट्रसंघ, सार्कका घोषणा पत्र समेत आयोगको वेवसाइटमा राख्ने नीति लिइएको छ। यस क्रममा हालसम्म ६० ओटा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा घोषणापत्रहरू नेपालीमा र २६ ओटा अङ्ग्रेजीमा वेवसाइटमा राखिएका छन्। ती सबै आ.व. २०६७।६८ मा राखिएका हुन्।
- (छ) **खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू**: नेपालको कानून प्रणालीको विकास तथा यसको प्रवृत्ति र विशेषताको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न सम्बन्धित सबैलाई सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले कानून तथा न्यायसम्बन्धी विभिन्न ऐतिहासिक अभिलेखहरूलाई आयोगको वेवसाइटमा राख्ने नीति रहेको छ। यस क्रममा हालसम्म १९ ओटा नेपालीमा र १५ ओटा अङ्ग्रेजीमा ऐतिहासिक अभिलेखहरू, ५३ ओटा नेपालीमा र ३८ ओटा अङ्ग्रेजीमा खारेज भएका ऐन, ९ ओटा नेपालीमा खारेज भएका नियम राखिएका छन्। ती सबै आ.व. २०६७।६८ मा राखिएका हुन्।
- (ज) **संशोधन**: आ.व. २०६७।६८ मा २ ओटा ऐन र १५ ओटा नियममा भएका संशोधन वेवसाइटमा राखिएका छन्।

आ.व. २०६७।६८ मा वेवसाइटमा राखिएका कानूनको विवरण अनुसूची-४ मा राखिएको छ।

३. **अवधारणापत्र**: आयोगले तयार पारेको नेपाल सरकार र मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत भएको कानून तर्जुमा दिग्दर्शनमा ऐनको मसौदा तयार पार्ने अवधारणा तथा नीतिपत्र (विधेयक प्रस्ताव) तयार गर्नु पर्ने उल्लेख छ सोही मुताविक आयोगको आ.व. २०६७।६८ मा निम्न विषयमा अवधारणापत्र तयार गर्न लगाएको थियो। सोही मुताविक ३ ओटा मसौदा तयार भएको छ र १ ओटा मसौदा आ.व. २०६८।६९ मा गर्ने लक्ष्य राखिएको छ।

- (क) निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचारसम्बन्धी अवधारणापत्र
- (ख) जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी अवधारणापत्र
- (ग) साक्षी संरक्षण सम्बन्धी अवधारणापत्र
- (घ) कसुरपीडित संरक्षण सम्बन्धी अवधारणापत्र

४. **विधेयकको नीति सम्बन्धी ढाँचा:**

विधेयक निर्माण गर्ने सम्बन्धमा र विधेयकमा के के विषय खुलाउनु पर्ने हो सोमा एकरूपता नभएको हुँदा उक्त विषयलाई सहज बनाउन आयोगले विधेयक नीति सम्बन्धी ढाँचा तयार गरी आयोगको वेवसाइटमा राखिएको छ । जुन अनुसूची-५ मा राखिएको छ ।

५. **जर्नल प्रकाशन:**

आयोगले आ.व. २०६७।०६८ मा कानून तथा न्यायसम्बन्धी लेखहरू संलग्न गरी जर्नल प्रकाशन गर्ने कार्यक्रम राखेको थियो । सो मुताबिक लेख, रचनाहरू पठाइदिन वेवसाइटमा सूचना प्रकाशन गरिएकोमा विभिन्न ४ ओटा लेख रचना प्राप्त भएकोमा ३ ओटा लेख रचनालाई प्रकाशन योग्य मानिएको थियो । आ.व. २०६७।०६८ मा समयको अभाव समेतले गर्दा जर्नल प्रकाशन गर्न सकिएन । जर्नल आ.व. २०६८।०६९ मा प्रकाशित गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

६. **सहकार्य:**

आयोगले विभिन्न निकायहरूसँग सहकार्य गरी कार्य गर्दै आएको छ । काठमाडौँ स्कूल अफ लबाट एल.एल.बी. पाँचौँ वर्षका तीन विद्यार्थीहरू इन्टरन्यायिकी लागि आयोगमा आइ कार्य गरेका थिए । निजहरूबाट वेवसाइटको काममा यथेष्ट सहयोग पुग्नुका साथै निजहरूले कानुनी अनुसन्धान दिग्दर्शनको मस्यौदा समेत पेश गरेका छन् । जुन आयोगलाई भविष्यको लागि उपयुक्त हुने नै देखिन्छ ।

नेपाल कानून आयोग

परिच्छेद-३

प्रतिबद्धता र लक्ष्य

१. आयोगको प्रतिबद्धता:

वर्तमान संविधानले अंगिकार गरेको जनतामा निहीत सार्वभौमसत्ता तथा राजकीय सत्ता, नागरिक स्वतन्त्रता, आधारभूत मानव अधिकार एवं मौलिक हक, प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक प्रणाली, कानूनको शासन, स्वतन्त्र न्यायापालिका एवं राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू र नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई मूल मार्गदर्शक आधार बनाइ नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ ले यस आयोगलाई तोकेको जिम्मेवारी पूरा गर्न निम्न प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ ।

- (क) प्रचलित संविधान तथा नेपालको बाध्यकारी अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वसँग नबाझिने गरी कानूनको मसौदा गर्ने ।
- (ख) कानुनी रूपान्तरण (Legislative effect) गर्नुपर्ने राज्यको सार्वजनिक नीतिलाई तत्सम्बन्धी कानून बनाउँदा पूर्णरूपले प्रतिबिम्बित गरी मसौदा गर्ने ।
- (ग) परिस्थितिमा मौलिक परिवर्तन भएको अवस्थामा बाहेक कानून लागू हुनासाथ वा अत्यन्त छोटो अवधिमा नै बारम्बार संशोधन र परिवर्तन गर्नुपर्ने अवस्था नआउने गरी मसौदा गर्ने ।
- (घ) सम्बन्धित विषयमा कानुनी अनुसन्धान गरी सरोकारवाला एवं सम्बन्धित विशेषज्ञको परामर्श र सहभागिताको आधारमा मात्र मसौदा तयार पार्ने ।
- (ङ) व्यक्ति विशेष, वर्ग, समूह वा समाजको अनुचित दबाब वा निहीत स्वार्थको छाँया मसौदामा पर्न नदिई सबैको चिन्ति न्यायपूर्ण, उचित, मुनासिव र बोधगम्य हुने गरी व्यवहारमा लागू हुन सक्ने गरी मसौदा तयार पार्ने ।
- (च) देशको आवधिक एवं दीर्घकालीन योजनासँग समन्वय हुने गरी कानूनको मसौदा गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगसँग सहकार्य गर्ने ।
- (छ) प्रचलित संविधान, राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व, राज्यको सार्वजनिक नीति एवं सर्वोच्च अदालतको निर्देशानात्मक आदेशबमोजिम तत्काल कानून बनाउनु पर्ने विषयहरूमा गम्भीरता र संवेदनशीलताको आधारमा आवश्यकता अनुसार मसौदा तयार पार्ने ।
- (ज) कानून तर्जुमा सम्बन्धमा स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता तथा सिद्धान्तबमोजिम मसौदा तयार पार्ने ।

- (झ) सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित हुने नजीरहरू नेपाल कानून पत्रिकामा प्रकाशित हुन लामो समय पनि लाग्न सक्ने हुँदा कानून व्याख्याका सम्बन्धमा र प्रचलित नेपाल कानूनलाई बदर गर्ने गरी भएका सर्वोच्च अदालतका नजीरहरूको पूर्णपाठ तयार हुँदासाथ आयोगले प्राप्त गर्नको निम्ति सर्वोच्च अदालतसँग समन्वय गर्ने ।
- (ट) कानून तर्जुमा दिग्दर्शनले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया अनुरूप कानून तर्जुमा गर्ने ।

२. **आगामी आर्थिक वर्षमा आयोगको लक्ष्य तथा कार्यक्रम:**

आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को लागि आयोगले देहायबमोजिम लक्ष्य निर्धारण गरेको छ :

- (क) **अनुसन्धान प्रतिवेदन (अवधारणापत्र) तयार पार्ने:** नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १७ बमोजिम विशेषज्ञको सेवा लिइ निम्न लिखित विषयहरूमा अनुसन्धानमूलक प्रतिवेदन तयार पार्ने कार्य सम्पन्न गरिनेछ :

- (१) नेपालमा गोपनीयताको अधिकार: सिद्धान्त र व्यवहार
- (२) फौजदारी मुद्दामा सजाय निर्धारण निर्देशिकाको आवश्यकता
- (३) नेपालमा मध्यस्थता सम्बन्धी मान्यता र अभ्यास
- (४) नेपालको कानून प्रणालीमा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन
- (५) नेपालको कानून प्रणालीको दार्शनिक आधार, प्रकृति र विशेषता ।

- (ख) **विधेयकको मसौदा तयार पार्ने:** निम्न लिखित विषयहरूमा विधेयकको मसौदा तयार पारिनेछ:

- (१) गोपनीयता सम्बन्धी विधेयक
- (२) अस्पतालसम्बन्धी विधेयक
- (३) गैर सरकारी संस्थासम्बन्धी विधेयक
- (४) विज्ञापनसम्बन्धी विधेयक
- (५) निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचारसम्बन्धी विधेयक
- (६) सम्बन्धित निकायबाट अनुरोध भई आए बमोजिमका विधेयक
- (७) आयोगले तोकेका विधेयक ।

- (ग) **वेवसाइटसम्बन्धी कार्य:**

- (१) नयाँ जारी हुने ऐन, खारेज भएका ऐन, नियम, बाँकी प्रचलित नियमहरू, विनियमहरू, गठन आदेशहरू, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता आवश्यकता अनुसार नेपालीमा र अङ्ग्रेजीमा क्रमशः राख्दै जाने ।
- (२) नेपाल सरकारबाट औपचारिक रूपमा घोषित नीतिहरूलाई आयोगको वेवसाइटमा आवश्यकता अनुसार नेपालीमा र अङ्ग्रेजीमा क्रमशः राख्दै जाने ।
- (३) संशोधनबमोजिम मिलान गर्दै जाने ।

- (घ) **आयोगको रणनीतिक योजना तयार पार्न अध्ययन गर्ने:** स्थायी र स्वतन्त्र संयन्त्रको रूपमा विधायिकाले ऐन मार्फत कानून आयोगको स्थापना गरेको हुँदा आयोगको कार्यलाई

प्रभावकारी बनाउन, अध्ययन, अनुसन्धानमूलक परियोजना सञ्चालन गर्न एवं कानून तथा न्यायसँग सम्बन्धित अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग सहकार्य गर्न समेतको लागि आयोगको रणनीतिक योजना बन्नु पर्ने देखिन्छ । त्यसैले रणनीतिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि आयोगले अध्ययन प्रारम्भ गर्न र सम्बन्धित निकायहरूसँग छलफल गर्नको लागि गृह कार्य गरिनेछ ।

(ड) जर्नल प्रकाशन गर्ने: कानून तथा न्यायसम्बन्धी लेखहरू संलग्न गरी जर्नल प्रकाशन गर्ने कार्य गरिनेछ ।

नेपाल कानून आयोग

परिच्छेद-४

प्रचलित कानूनमा गर्नुपर्ने सुधार

प्रचलित कानूनमा परिमार्जन वा सुधार एक स्वाभाविक प्रक्रिया हो । अगाडि बनेको कानूनले आजका सबै आवश्यकता र समस्यालाई सम्बोधन गर्न पनि सक्दैन । कानून तत्कालको परिवेशमा निश्चित मान्यतामा आधारित भई बन्ने हो जसले भविष्यमा घट्ने वा उत्पन्न हुने सबै स्थितिलाई अनुमान वा आङ्कलन गर्न सक्दैन । त्यसैले कानूनलाई समय सापेक्ष बनाउन संशोधनको जरूरत पर्दछ ।

नेपालमा प्रचलित कातिपय कानूनहरूमा संशोधन वा परिमार्जनको आवश्यकता महसुस गर्न सकिन्छ । यस क्रममा आयोगले त्यस्ता केही कानूनहरूको पहिचान गरेको छ । यसको अर्थ अन्य कानूनहरूमा सुधारको आवश्यकता छैन भन्ने होइन । वस्तुतः आयोगले केही कानूनहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा परिमार्जनको आवश्यकता महसुस गरेको हो ।

१. न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ मा गर्नुपर्ने सुधार:

सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशलाई कारवाही गर्ने सम्बन्धमा हामीकहाँ के कस्तो कानुनी व्यवस्था रहेको छ र ती व्यवस्थाहरू पर्याप्त छन् छैनन् भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान हुन सकिरहेको छैन । संविधानबमोजिम सर्वोच्च अदालतको बहालवाला न्यायाधीशलाई व्यवस्थापिका संसदले महाअभियोग प्रस्ताव पारित गरी पदमुक्त गर्न सक्छ । व्यवस्थापिका-संसदले महाअभियोगबाट पदमुक्त गराउन बाहेक अन्य कुनै कारवाही गर्न सक्दैन । शक्ति सन्तुलन तथा स्वतन्त्र न्यायपालिका सम्बन्धी मान्य सिद्धान्तबमोजिम व्यवस्थापिका-संसदलाई अन्य कारवाहीको अधिकार दिन उपयुक्त पनि हुँदैन । तर पदमुक्त गर्नुमात्र कारवाही होइन । सचेत गराउने, चेतावनी दिने, निश्चित अवधि तोकी न्याय सम्पादन गर्नबाट रोक्न लगाउने, पदमुक्त गर्न आवश्यक कारवाहीको लागि व्यवस्थापिका-संसद समक्ष औपचारिक रूपमा पठाउने आदि कारवाहीका धेरै स्वरूपहरू हुन सक्दछन् । अवस्था र गम्भीरताको आधारमा उपयुक्त कारवाहीको किसिम तय गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वस्तुतः त्यस्तो अधिकार न्याय परिषद्मा हुनुपर्ने हो । तर प्रचलित न्याय परिषद् ऐनले यस सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरेको देखिंदैन । संयुक्त राज्य अमेरिकामा न्यायाधीशहरूको सम्मेलन निकायले संघीय अदालतको न्यायाधीश उपर महाअभियोग लगाउन कांग्रेस समक्ष सिफारिस गर्न सक्छ । भारतमा सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशलाई सचेत गराउन, स्वेच्छिक राजीनामा दिन लगाउन एवं कारवाहीको लागि संसद समक्ष लेखि पठाउने अधिकार दिने गरी एक परिषद् खडा गर्ने गरी विधेयकको मस्यौदा तयार भई मन्त्रिपरिषद्ले अनुमोदन गरेको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा व्यवहारिक रूपमा प्रधानन्यायाधीशले सर्वोच्चको बहालवाला न्यायाधीशलाई मुद्दाको पेशी नतोकी जिम्मेवारीबाट वञ्चित गरेको दृष्टान्त पाइन्छ । यसैगरी बहालवाला न्यायाधीशलाई राजीनामा दिन लगाएको उदाहरण पनि छन् । तर औपचारिक रूपमा कानूनले यस्तो अधिकार प्रष्ट रूपमा न्याय परिषद्लाई दिएको नदेखिँदा यस सम्बन्धमा बिबाद र अन्यौल बढेको पाइन्छ ।

न्यायाधीशहरूलाई कारवाही एवं बर्खासी गर्ने समेतको अधिकार पाएको न्याय परिषद्को काम कारवाही व्यवस्थित गर्ने न्याय परिषद् ऐन, २०४७ मा न्यायाधीश विरूद्ध छानवीन गर्ने सम्बन्धमा दुई दफाहरू मात्र छन् । दफा ५ मा प्रारम्भिक जाँच गराउन सक्ने व्यवस्था छ । दफा ६ मा जाँचबुझ समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । स्मरणीय छ –यी दुवै दफाहरूमा "संविधानको धारा १०९ को उपदफा (१) बमोजिमका न्यायाधीश" भन्ने शब्दहरू उल्लेखित छन् । संविधानको धारा १०९ को उपधारा (१०) मा जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीशलाई मात्र पदमुक्त गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था छ । सो धारा र उपधाराको प्रावधानमा सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश भन्ने उल्लेख नभएकोले उक्त धारा र उपधारा सर्वोच्च अदालतको बहालवाला स्थायी न्यायाधीशको हकमा लागू हुन नसक्ने देखिन्छ । अब सर्वोच्च अदालतले बहालवाला स्थायी न्यायाधीशको हैसियतमा कुनै व्यक्तिले गरेको काम कारवाही वा सर्वोच्च अदालतको बहालवाला अन्य न्यायाधीशले यस अघि जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतको न्यायाधीशको हैसियतमा सम्पादन गरेको काम कारवाहीको विषयमा छानवीन वा जाँचबुझ गर्नुपर्ने अवस्था आयो भने न्याय परिषद्ले न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को कुन दफा वा उपदफा प्रयोग गरी प्रारम्भिक जाँच गर्ने वा जाँचबुझ समिति गठन गर्न सक्छ भन्ने बारेमा न्याय परिषद् ऐनमा अन्यौल र मौनता छ । सर्वोच्च अदालतको बहालवाला न्यायाधीशलाई महाअभियोगको प्रक्रिया अघि बढाउन संसद समक्ष आग्रह गरी लेखि पठाउने सम्बन्धमा पनि न्याय परिषद् ऐनमा प्रष्ट व्यवस्था रहेको पाइदैन ।

अब यस सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्थाको अध्ययन प्रासङ्गिक हुन आउँछ । २०४७ सालको संविधानको धारा ९३ को उपधारा (२) मा "न्याय परिषद्को सदस्य रहेको कुनै न्यायाधीशसँग सम्बन्धित कुनै विषयमा बिचार गर्ने वा श्री ५ समक्ष कुनै सिफारिस पेश गर्न परेमा न्याय परिषद् सो न्यायाधीशको सट्टा बरिष्ठतमको क्रममा निजभन्दा पछिको वरिष्ठ न्यायाधीशले सदस्यको रूपमा भाग लिनेछ" भन्ने व्यवस्था थियो । वास्तवमा यो व्यवस्थाले न्याय परिषद्लाई सर्वोच्च अदालतको बहालवाला स्थायी न्यायाधीश समेतको हकमा छानवीन गर्न सक्ने गरी ढोका खोलीदिएको थियो । यस व्यवस्थाहरूलाई समेटेर एवं थप प्रष्ट पाउँदा न्याय परिषद् ऐन बन्नु पर्ने थियो । तर यसतर्फ ध्यान पुग्न सकेन । सो ऐनमा समसामयिक संशोधन समेत गर्न सकिन्थ्यो । वर्तमान संविधानमा २०४७ सालको संविधानको धारा ९३ को उपधारा (२) बमोजिमको व्यवस्था रहेको देखिंदैन । के कुन मान्यता वा सिद्धान्तको आधारमा वर्तमान संविधानमा त्यस्तो व्यवस्था नराखिएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै व्याख्यात्मक टिप्पणी भेटिदैन । तर यसको अर्थ संविधानले सर्वोच्च अदालतको बहालवाला न्यायाधीशहरूलाई न्याय परिषद्को क्षेत्राधिकार बाहिर पारेको भन्न मिल्ने तर्कसंगत आधार र कारण रहेको देखिदैन ।

तसर्थ न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको आधारभूत मान्यतालाई आत्मसात गरी उत्तरदायी न्यायपालिकाको मर्म अनुरूप सर्वोच्च अदालतको बहालवाला न्यायाधीशको हकमा समेत छानवीन एवं अनुसन्धान गरी, प्रारम्भिक जाँचबुझ गर्न, जाँचबुझ समिति गठन गर्न र छानवीन एवं जाँचबुझको

प्रतिवेदनको आधारमा कारवाही गर्न सक्ने गरी न्यायपरिषद्लाई अधिकार दिनु आवश्यक छ । यसका लागि सो बमोजिम न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ५ र ६ मा संशोधन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

२. दूर सञ्चार ऐन, २०५३ मा गर्नुपर्ने सुधार:

दूर सञ्चार सेवालाई भरपर्दो र सर्वसुलभ बनाउन, दूरसञ्चार सेवामा निजी क्षेत्रलाई समेत संलग्न गराउने तथा सेवालाई नियमित र व्यवस्थित गर्न संसदले २०५३ सालमा दूर सञ्चार ऐन, २०५३ बनाएको हो । उक्त ऐन पारित भए पश्चात दूर सञ्चारको क्षेत्रमा मुलुकमा उल्लेख्य विकास भएको छ । यसका साथै दूर सञ्चारको सेवामा अन्तर्राष्ट्रिय कल वाईपास गर्ने घटनाहरूमा पनि वृद्धि भइरहेको समाचार आइरहेको छ । खासगरी अपरेसन भ्वाइस फक्स र भिओआइपि प्रविधि मार्फत अन्तर्राष्ट्रिय कल वाईपास गर्न स्वदेशी र विदेशी गिरोह सक्रिय हुँदै गएको सुन्नमा आएको पाइन्छ । कल वाईपासमा संलग्न व्यक्तिहरूले अकुत सम्पत्ति कमाएको चर्चा छ । नेपालमा भिओआइपि कललाई खुला गरिएको छैन । त्यसैले यसको अवैध सञ्चालन गर्नेहरूले ठूलो नाफा आर्जन गरी रहेको समाचार पढ्न पाइन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय गेट वे मार्फत नेपाल भित्रने एउटा कलबाट अनुमति प्राप्त दूर सञ्चार कम्पनीले लगभग ८ रुपैयाँ आम्दानी गर्ने मानिन्छ । तर अझै १६ करोड रुपैयाँ ब्याबको २ करोड अन्तर्राष्ट्रिय कलहरू अवैध कलबाट नेपाल भित्रने गरेको अनुमान छ । (कान्तिपुर भाग २९, २०६७)

अवैध कल वाईपासमा संलग्न व्यक्ति विरूद्ध दूर सञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ४७ को उपदफा (५) बमोजिम जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दायर गर्ने गरिन्छ । तर यस सम्बन्धमा प्रष्ट कानुनी व्यवस्थाको अभावले अन्यौल देखिएको छ । सो उपदफा (५) "कुनै व्यक्तिले बदनियतसाथ दूर सञ्चार लाइन, दूर सञ्चार प्रणाली वा सोसँग सम्बन्धित अन्य कुनै संरचना वा उपकरणमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै काम गरेमा, बिगारेमा वा कुनै किसिमको हानि नोक्सानी पुऱ्याएमा वा त्यस्तो कामको लागि दुरुस्तसाहन दिएमा वा त्यस्तो काम गर्न उद्योग गरेमा कसुरको मात्रा हेरी त्यस्तो व्यक्तिलाई हानि नोक्सानीको विगो बमोजिम जरिवाना वा पाँच वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था छ । एकातिर सो ऐन र उक्त उपदफा अवैध कल वाईपास भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख हुन सकेको छैन । सो उपदफाको व्यवस्थाले अवैध कल वाईपासलाई समेट्छ वा समेट्दैन भन्ने सम्बन्धमा पनि अन्यौल छ । दूर सञ्चार लाईन, दूर सञ्चार प्रणाली वा सोसँग सम्बन्धित अन्य कुनै संरचना वा उपकरणमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै काम गरेमा, बिगारेमा वा हानि नोक्सानी पारेमा भन्ने शब्दहरूको व्याख्या गर्दा अवैध कल वाईपास समेत पर्दछ भनी भन्न गाह्रो देखिन्छ । साथै अर्कोतिर बदनियत भन्ने शब्द प्रयोग भएकोले झनै अन्यौल देखिन्छ । कल वाईपास गर्न प्रयोग गरिएका सीमकार्ड र भिओआइपि गेट वे जस्ता उपकरण राखी अन्तर्राष्ट्रिय कल भित्र्याउने कार्य अवैध कल वाईपास हो । सो उपदफाको शाब्दिक बनोटबाट अवैध कल वाईपास समेत पर्ने भनि व्याख्या गर्न त्यति सहज छैन ।

अर्कोतिर सो उपदफामा बिगो भराउने व्यवस्था छैन । अवैध कल वाईपास गर्नेको निमित्त प्रयोग गरिएका सीमकार्ड लगायतका उपकरणहरू जफत हुने व्यवस्था पनि छैन । अवैध कल वाईपास गरी करोडौं कमाउनेहरूबाट बिगो भराउने व्यवस्था नहुँदा कानूनको उद्देश्य निरर्थक हुन सक्छ ।

तसर्थ दूर सञ्चार ऐन, २०५३ मा अवैध कल वाइपासको परिभाषा गरी त्यस्तो कार्यलाई दण्डनीय घोषित गरिनु पर्छ । त्यस्तो अपराधलाई निरपेक्ष दायित्व अन्तर्गतको अपराधको श्रेणीमा राखी बदनियत भए नभएको सम्बन्धमा हेर्न नपर्ने व्यवस्था हुनु पर्छ र यसैगरी सो कसुरमा बिगो भराउने व्यवस्था समेत हुने गरी संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३. बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा गर्नुपर्ने सुधार:

बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ जारी भएको हो । सो ऐनको दफा ११ मा दसवर्ष मुनिको बालकलाई आपराधिक दायित्वबाट पूर्णरूपमा उन्मुक्ति दिने व्यवस्था छ । चौध वर्ष वा सोभन्दा माथि र सोह्र वर्षभन्दा मुनिको बालकले कुनै अपराध गरेमा उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय गर्ने व्यवस्था छ । यस व्यवस्थाले एउटा महत्त्वपूर्ण प्रश्नको जवाफ दिन सकेको छैन । कसुरदारबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था भएको कसुरमा यदि कसुरदारको रूपमा दश वर्षभन्दा माथिको बालक रहेछ भने त्यस्तो अवस्थामा बालकले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने वा नपर्ने के हो भन्ने सम्बन्धमा बालबालिका ऐन, २०४८ मौन छ । जर्बजस्ती करणीको कसुरमा पीडित र पीडक दुवै जना १६ वर्ष मुनिको बालबालिका रहेको अवस्थामा पीडित बालकबाट आधा अंश सर्वस्व गर्न मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट समेत फरक फरक मुद्दामा फरक फरक व्याख्या भएको पाइन्छ । नेपाल सरकार वि. महेश कुमार चौधरी (ने.का.प. २०६४ पृ.४१५) को मुद्दामा बालकले आधा अंश दिन नपर्ने भनि व्याख्या भएको पाइन्छ भने अब्दुल कलाम मुसलमान वि. नेपाल सरकार भएको मुद्दामा बालकलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने दायित्वबाट छुट प्राप्त नभएको व्याख्या भयो । संयुक्त इजलासबाट भएका यी दुई फैसलाहरूमा फरक फरक रूलिङ भएकोले पूर्ण इजलासबाट नेपाल सरकार विरुद्ध पवन कुमार भएको ने.का.प. २०६७ पृ. १८०२ को मुद्दामा करणी गर्ने कसुरदारको रूपमा बालक छ भन्दैमा पीडितले पाउने क्षतिपूर्ति दिन पर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति नपाउने व्याख्या भएको छ । कानूनबमोजिम पूर्ण इजलासबाट भएको व्याख्यालाई आधिकारिक मान्नु पर्ने हुन्छ । तर बाल न्यायको अवधारणाको परिप्रेक्ष्यमा बालबालिकाई कुनै कसुरमा क्षतिपूर्ति पीडितलाई दिनुपर्ने दायित्व बोकाउन मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने विषयमा विवाद कायम छ ।

त्यसैले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा यस सम्बन्धमा प्रष्ट रूपमा व्यवस्था हुन आवश्यक छ । महत्त्वपूर्ण विषयमा व्याख्याको गुन्जाइस बढाउन प्रेरित गर्नु उपयुक्त हुँदैन । दस वर्षभन्दा माथि र चौध वर्षभन्दा कम उमेरको बालबालिकाले कसुर गरेकोमा हप्काइ, सम्झाइ, बुझाइ गर्नुपर्ने र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसुर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुने व्यवस्था ऐनमा छ । यसको अर्थ कैद हुने अपराधमा कैद सजाय ६ महिनासम्म हुने हो । कैद बाहेकको अन्य कुनै सजाय बालबालिकाहरूलाई दिन हुँदैन भन्ने विधायिकाको मनसाय देखिन्छ । कैद दण्ड बाहेक त्यस अवस्थामा जरिवाना, क्षतिपूर्ति वा अन्य कुनै अर्थ दण्ड दिन मिल्ने देखिँदैन । क्षतिपूर्ति दिनु पर्छ भन्नु आर्थिक दण्डको अंश हो ।

तसर्थ दस वर्षभन्दा माथि र चौध वर्षभन्दा मुनिको बालबालिकालाई कुनै कसुर गरेकोमा आर्थिक दण्ड गर्न उपयुक्त देखिंदैन । त्यस अवस्थामा प्रष्ट रूपले त्यस्ता बालबालिकालाई बिगो, जरिवाना, क्षतिपूर्ति वा अन्य कुनै आर्थिक दण्डको सजाय हुँदैन भनी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

४. संविधान सभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ मा गर्नुपर्ने सुधार:

उक्त नियमावलीको परिच्छेद-१६ महाअभियोग प्रस्तावसँग सम्बन्धित छ । सो परिच्छेदको नियम १०१ को उपनियम (५) मा बढीमा १५ जना सदस्य रहेको जाँचबुझ समिति गठन गर्न सकिने व्यवस्था छ । तर महाअभियोग (कार्यविधि नियमित गर्ने) ऐन, २०५९ को दफा ४ मा एकजना कानुनविद समेत गरेर एघार जनासम्मको जाँचबुझ समिति गठन गर्ने व्यवस्था छ । उक्त नियमावलीमा कानुनविदलाई सदस्यको रूपमा राखिने व्यवस्था छैन । त्यसैले ऐनको व्यवस्था अनुकूल सो उपनियम (५) को व्यवस्था रहेको नहुँदा ऐनको व्यवस्था अनुरूप संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यसैगरी उक्त नियमावलीको नियम १०२ मा महाअभियोग जाँचबुझ समितिको कार्याविधि बढीमा एक्काइस दिनको हुनेछ भनि व्यवस्था रहेको पाइन्छ । तर उल्लेखित ऐनको दफा ६ मा जाँचबुझ समितिको कार्याविधि तीन महिनाको हुने व्यवस्था छ । यसैगरी सो दफामा सभामुखले बढीमा तीस दिनको म्याद थप्ने व्यवस्था छ भने सो नियममा व्यवस्थापिका-संसदले सातदिन म्याद थप गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यसरी मूल ऐनको व्यवस्था विपरीत सो व्यवस्था भएको देखिँदा ऐन अनुरूप संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. करार ऐन, २०५६ मा गर्नुपर्ने सुधार:

दुई वा सोभन्दा बढी पक्षहरूबीच कुनै कार्य गर्न वा नगर्नका लागि भएको कानुनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्झौतालाई करार भनिन्छ । करार कानुनको विश्वव्यापी मान्यता अनुसार कानुनद्वारा प्रशासित गर्न सकिने सबै प्रकारका सम्झौतालाई करारको दायराले समेट्छ । नेपालमा करार कानुनको रूपमा करार ऐन, २०२३ क्रियाशिल रहेकोमा २०५६ मा नयाँ करार ऐन जारी भई पुरानो करार ऐन खारेज भएको छ । करार ऐन, २०५६ जारी भएपश्चात कानुनका क्षेत्रमा रहेका धेरै मान्यताहरूले कानुनी हैसियत ग्रहण गरेका छन् भने कतिपय अस्पष्टताहरू समाधान भएका छन् ।

तर करार ऐन, २०५६ ले अचल वस्तुको खरिद विक्री गर्ने सम्बन्धमा करार हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने स्पष्ट उल्लेख नगरेकोले यस बारेमा विवाद र अन्यौल कायम देखिन्छ । करार ऐन, २०५६ ले अचल सम्पत्तिको करारलाई मान्यता दिएको छैन भन्ने एकथरिको धारणा रहेको पाइन्छ । सो धारणा व्यक्त गर्नेहरूले आफ्नो तर्कको रूपमा करार ऐन, २०२३ र करार ऐन, २०५६ मा रहेको करारको परिभाषामा रहेको फरकलाई औल्याएका छन् । करार ऐन, २०२३ मा "करार भन्नाले दुई वा दुईभन्दा बढी पक्षहरूबीच कुनै काम गर्न वा नगर्नको लागि गरिएको मञ्जुरी सम्झनु पर्छ" भनि परिभाषित गरिएको थियो । करार ऐन, २०५६ मा भने करारको परिभाषा गर्दा "दुई वा सोभन्दा बढी पक्षबीच कुनै कार्य गर्न वा नगर्नको लागि भएको कानुनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्झौतालाई करार मानेको छ । वर्तमान करारबमोजिम कानुन अनुसार कार्यान्वयन हुन नसक्ने सम्झौता करार मानिँदैन । करार ऐन,

२०२३ मा प्रष्ट रूपमा त्यस्तो थिएन । तर बुझ्नु पर्ने कुरा के हो भने करार कानुनले भने पनि नभने पनि करार कानुनको सर्वसामान्य सिद्धान्त अनुसार कानुनद्वारा कार्यान्वयन गर्ने नसकिने विषयलाई करार मान्न सकिदैन ।

यसैगरी करार ऐन, २०५६ मा विभिन्न प्रकारका करारहरूको सम्बन्धमा व्यवस्था भएको पाइन्छ । जमानत, नासो, धितो तथा धरौट, एजेन्सी, मालसामन ढुवानी एवं वस्तु विक्री सम्बन्धी करारको सम्बन्धमा प्रावधानहरू उल्लेखित छन् । दफा ४० मा वस्तु विक्री सम्बन्धी करारको उल्लेख भएको र वस्तुको परिभाषा गर्ने क्रममा चल सम्पत्तिलाई समावेश गरिएको कारण वर्तमान करार ऐनले अचल वस्तुको विक्री सम्बन्धी करारलाई मान्यता दिएको छैन भन्ने तर्क गरिएको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा विवाद खडा हुनुको मुख्य कारण नै दफा ४० र करारको परिभाषालाई लिइएको छ । जग्गाको वैनापट्टा लिखतलाई करार मान्न मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट समेत फरक फरक व्याख्या भएको पाइन्छ । धनमाया मर्हजन विरूद्ध तुलसी मर्हजन भएको ने.का.प. २०६२ पृ. १००८ को मुद्दामा जग्गा वैनापट्टाको लिखतलाई करार मानियो । लिखतको नामाकरण जेसुकै गरिएको भएतापनि करारका आवश्यक तत्त्वहरू विद्यमान रहेको लिखतलाई करार मान्नु पर्छ भन्ने आधारमा सो मुद्दामा वैनापट्टालाई करार मानिएको हो । तर वीर शंकर कसाही विरूद्ध अनिता लामा भएको ने.का.प. २०६३ पृ. ३९५ को मुद्दामा जग्गा वैनापट्टाको लिखतलाई करार मानिएन । जग्गा वैनापट्टाको लिखतलाई करार नमान्नुमा दफा ४० लाई आधार बनाइएको छ ।

यसप्रकार वर्तमान करार ऐनले अचल सम्पत्तिको खरिद विक्री सम्बन्धमा कुनै प्रष्ट व्यवस्था गरेको छैन । दफा ४० मा चल सम्पत्तिको खरिद विक्रीको कुरा गरिएको छ । सोही दफा ४० लाई आधार बनाइ अचल सम्पत्तिको करार हुन सक्दैन भन्ने धारणा बन्न गएको हो । वस्तुतः अचल सम्पत्तिको खरिद विक्रीको करार हुन सक्दैन भनि वर्तमान करार ऐनले निषेध गरेको पनि देखिंदैन भने अर्कोतिर अचल वस्तुको खरिद विक्रीका सम्बन्धमा करारसम्बन्धी व्यवस्था गर्ने प्रावधान पनि छैन । वास्तवमा जग्गा जमीन लगायत अचल सम्पत्तिको खरिद विक्रीको शर्त राखी व्यक्तिहरूले रकम लेनदेनको करार गर्न सक्छन् । त्यस्तो प्रवृत्तिको कार्यलाई गैरकानुनी भन्न मिल्दैन । करार कानुनको सर्वमान्य मान्यता अनुसार गैरकानुनी एवं कार्यान्वयन गर्न नसकिने असम्भव विषयलाई करार मानिदैन । तर अचल सम्पत्तिको खरिद विक्रीको शर्त राखी कुनै कार्य गर्ने वा नगर्ने विषयमा व्यक्तिहरूले गर्ने सम्झौतालाई नत गैरकानुनी कार्य भन्न मिल्छ नत कार्यान्वयन गर्न नसकिने असम्भव विषय ।

यसर्थ अचल सम्पत्तिको खरिद विक्रीको सम्बन्धमा करार हुन सक्दैन भन्ने मान्यता करार कानुनको सिद्धान्त अनुरूप छैन । व्यवहारिक रूपमा पनि त्यस्तो मान्यतालाई उचित र तर्कसङ्गत मान्न सकिदैन । कानुनले जहिले पनि न्यायसङ्गत र युक्तियुक्त व्यवहारलाई मान्यता र प्रोत्साहित गर्नुपर्छ । कानुनले मानिसहरूको न्यायसङ्गत व्यवहारलाई अवरोध सिर्जना गर्नु हुँदैन । कानुनले व्यवहारिक जटिलताको गाँठो फुकाउनु पर्दछ । महत्त्वपूर्ण विषयमा कानुनमा मौनता साध्ने हो भने त्यसले अस्थिरतालाई बढावा गर्दछ । सारभूत विषयलाई सम्बोधन नगरी त्यसै छाड्दा न्यायिक व्याख्याको

अनावश्यक गुन्जाइस बढ्छ । हाम्रो सन्दर्भमा न्यायिक व्याख्या स्थिरता र एकरूपता देखिंदैन । त्यसैले अचल सम्पत्तिको खरिद विक्रीको सम्बन्धमा करार ऐनमा एक परिच्छेद राखी विस्तृत व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

६. **विदेशस्थित राजदूतावास वा कुटनीतिक नियोगलाई थप जिम्मेवारी दिने कार्य अगाडि पठाइनुपर्ने:**

नेपालका निकै व्यक्तिहरू विदेशमा कार्यरत रही बसेका छन् । व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने, जग्गा नामसारी वा वकसपत्र दिने, बौद्धिक सम्पत्ति दर्ता गर्ने, नाता प्रमाणित गर्ने, मालपोत वा कर बुझाउने लगायतका काम गर्न सम्बन्धित व्यक्तिहरू नेपाल आउन पर्दछ । यी कामको लागि समय र आर्थिक दायित्व निकै पर्न जान्छ ।

नेपालका विदेशस्थित राजदूतावास वा कुटनीतिक नियोगले यस्तो काम गरेमा ती निकायको काम हुने, निकाय र व्यक्तिहरूबीच सम्पर्क भैरहने, आर्थिक फाइदा हुने देखि यस आयोगबाट विभिन्न निकायमा एक सुझाव सहितको पत्र पठाइएको ।

उक्त सुझावमा उल्लेख भएबमोजिम विदेशबाटै व्यक्तिहरूले आफू विदेशमा रहेको सूचना अनिवार्य रूपमा दिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । सम्बन्धित मन्त्रालयहरूबाटै परराष्ट्र, अर्थ, गृह, स्थानीय विकास, कानून तथा न्याय मन्त्रालय, नेपाल कानून आयोग, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय समेतको प्रतिनिधि बसी यस विषयमा नीतिगत निर्णय गरी सम्बन्धित कानूनमा सुधार हुनुपर्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा यस आयोगको तर्फबाट प्रारम्भिक अध्ययन भई प्रतिवेदन तयार भएको छ । जसलाई अनुसूची ६ मा राखिएको छ ।

परिच्छेद-५

समस्या र सुझावहरू

१. पृष्ठभूमि:

वि.सं. २०१० सालदेखि इतिहास रहेको नेपाल कानून आयोग अनेकौं घुम्तीहरू पार गर्दै आज विधिवत रूपमा स्थायि र स्वतन्त्र विधायीकी निकायको रूपमा रहेको छ । संस्थागत रूपमा कानून आयोग अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन । यस सन्दर्भमा कानून आयोगले भोगिरहेको समस्याहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) आयोगलाई उपेक्षा गर्ने प्रवृत्ति रहनु:

कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण तथा प्रचलित कानूनको संशोधन, एकीकरण र पुनरावलोकन गर्न तथा कानून र न्यायसम्बन्धी विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने समेतको कार्य सम्पादन गर्न विधायिकाले नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ बमोजिम कानून आयोग स्थापना गरेको हो । तर कानूनको तर्जुमा गर्ने निकायको रूपमा कानून मन्त्रालय हुँदा हुँदै छुट्टै कानून आयोग किन चाहिन्छ र भन्ने प्रश्न अझै पनि बेलाबखतमा सुनिनमा आउँछ । कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा २१ मा "कानून तर्जुमा सम्बन्धी काममा आवश्यकता अनुसार आयोगलाई संलग्न गराउन सकिनेछ" भन्ने व्यवस्था छ । सो व्यवस्था अनुसार कानून तर्जुमा सम्बन्धी काममा आयोगलाई संलग्न गराउने पर्दछ भन्ने कानुनी बाध्यता रहेको देखिँदैन । सम्बन्धित निकायले आवश्यकता महसुस गरेको खण्डमा मात्र आयोगलाई कानून तर्जुमाको कार्यमा संलग्न गराउन सक्ने किसिमको लचिलो व्यवस्था रहेको कारण आयोगलाई कानून तर्जुमामा संलग्न गराउने त्यति इच्छा नराखिएको महसुस गर्न सकिन्छ । राज्यले स्थापित गरेका संयन्त्रलाई राज्यभित्रकै अन्य निकायले सहयोग र विश्वास नगर्ने प्रवृत्ति हामी कहाँ अझै पनि अन्त्य हुन सकिरहेको छैन । वास्तवमा जुन उद्देश्य वा कार्यको लागि जुन संयन्त्र खडा गरिएको हुन्छ, सो उद्देश्य वा कार्य सोही संयन्त्रबाट सम्पादित हुनु पर्दछ । स्थापित संयन्त्रलाई प्रभावकारी र उत्तदायीपूर्ण ढङ्गले कार्य सम्पादन गर्न सक्ने गरी परिचालन गर्न सम्वद्ध सबैबाट सहयोग र सहकार्यको अपेक्षा गरिन्छ । राज्यको एक संयन्त्रलाई अर्को संयन्त्रले सहयोग नगर्ने, विश्वास नगर्ने, जिम्मेवारीबाट विमुख वा वञ्चित तुल्याउन खोज्ने वा अर्कै संयन्त्रबाट कार्य सम्पादन गरी भूमिका विहीन बनाउने प्रयत्न गर्ने हो भने पद्धतिले कहिल्यै पनि कार्य गर्न सक्दैन ।

(ख) नीतिगत अवधारणापत्र प्राप्त नहुनु:

आयोगले प्रत्येक आर्थिक वर्षको शुरूको दोस्रो हप्ताभित्र प्रत्येक मन्त्रालयलाई सो मन्त्रालय र सो मन्त्रालय अन्तर्गतको निकायको लागि के कस्ता विषयमा विधेयकको आवश्यकता पर्दछ भनी पत्राचार गर्ने गर्दछ । अहिलेसम्मको अभ्यासबाट हेर्दा एकाध

मन्त्रालयहरूले मात्र आफ्नो लागि यो यस्तो विधेयक चाहिने भनि जवाफ दिएको पाइन्छ । विधेयकको आवश्यकता दर्शाउने मन्त्रालयहरूले समेत सम्बन्धित विधेयकसम्बन्धी नीति वा अवधारणापत्र उपलब्ध गराएको पाइदैन । सम्बन्धित विषयमा नीति वा अवधारणापत्र प्राप्त नहुँदा उक्त विषयमा विधेयकको मसौदा गर्न अघि बढाउन आयोगलाई अप्ठ्यारो भइरहेको छ ।

(ग) **आवश्यक जनशक्ति आपूर्ति नहुनु:**

कुनै विषयमा कानून बनाउने निष्कर्षमा पुग्नु अघि सो विषयमा अनिवार्य रूपले कानुनी अनुसन्धान हुनु पर्दछ । कानून तर्जुमा प्रक्रियाका विभिन्न चरणहरूमा समेत कानुनी अनुसन्धानको त्यतिकै जरूरत पर्दछ । नेपालमा कानून तर्जुमा गर्दा कानुनी अनुसन्धानमा आधारित हुन सकेको छैन । त्यसैले कानून तर्जुमाको लागि अध्ययन, अनुसन्धान गर्न, सम्बद्ध सरोकारवाला, विशेषज्ञ, लक्षित वर्ग एवं कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूसँग अर्थपूर्ण र प्रभावकारी छलफल एवं परामर्श गर्नको लागि छुट्टै स्वतन्त्र निकाय चाहिने आवश्यकता महसुस गरी कानून आयोग स्थापना भएको हो । तर कानुनी अनुसन्धानमा आधारित रहेर कानून तर्जुमा गर्ने पद्धतिलाई संस्थागत रूप-दिन आयोगको वर्तमान सांगठनिक संरचना अपर्याप्त छ । खासगरी यस सम्बन्धमा आयोगमा जनशक्ति नै उपलब्ध छैन । कानून तथा न्यायसम्बन्धी विविध विषयमा अनुसन्धान गर्ने आयोगमा अनुसन्धान अधिकृतको दरबन्दी नै छैन । अनुसन्धान पद्धतिको जानिफकायका अभावमा कसरी अध्ययन अनुसन्धानको कार्य प्रभावकारी हुन सक्छ? सम्बद्ध पक्षसँग छलफल र परामर्श गर्न एवं कानून निर्माण प्रक्रियामा आवश्यकता अनुसार जनधारणा र राय सुझाव सङ्कलन गर्ने भनी कानून आयोग ऐन, २०६३ मा उल्लेख भएपनि उक्त कार्य गर्नको लागि आवश्यक जनशक्तिको आपूर्ति हुन सकिरहेको छैन ।

पुस्तकालयको निमित्त पुस्तकालय अधिकृत तथा सहायकस्तरको दरबन्दी नहुँदा पुस्तकालयलाई व्यवस्थित रूपमा राख्न सकिएको छैन ।

सूचना प्रविधिको युगमा आयोगमा हालसम्म सूचना प्रविधि शाखा स्थापना हुन सकेको छैन । यसको मुख्य कारण हो-आयोगमा सूचना प्रविधि अधिकृतको दरबन्दी नहुनु । सूचना प्रविधि सम्बन्धी इन्जिनियरको अभावमा आयोगले सोचे अनुसार वेवसाइटसम्बन्धी कार्य हुन सकिरहेको छैन ।

आयोगमा भएको दरबन्दी अनुरूप पनि जनशक्ति उपलब्ध नहुनु अर्को पक्ष हो ।

(घ) **भौतिक स्रोत साधनको अत्यन्त कमजोर अवस्था:**

हालसम्म आयोगको आफ्नो स्थायी भवन रहेको छैन । शान्ति मन्त्रालयको भूँट तलामा रहेको आयोगको लागि आवश्यक कोठाहरू उपलब्ध छैनन् । आयोगको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सदस्य-सचिव एवं सहसचिव लगायतका अधिकृतहरूको लागि सुहाउँदो र सुविधायुक्त कोठाहरू छैनन् । आवश्यक स्थानको अभावको कारणले आयोगको

पुस्तकालयलाई व्यवस्थित गर्न सकिएको छैन । स्थानको अभावले समेत साधन जुटाउनु सम्भव छैन ।

(ड) आयोगले नेपाल सरकार समक्ष पेश गरेका विधेयकहरूको अवस्था अज्ञात हुनु:

सीमित जनशक्ति र स्रोत साधनका बावजुद पनि आयोगले प्रत्येक वर्ष लगभग ४/५ वटाका दरले विधेयकहरूको मसौदा गरी नेपाल सरकार समक्ष बुझाउँदै आएको छ । खासगरी सूचनादाताको संरक्षण गर्ने विधेयक, २०६४, हदम्यादसम्बन्धी विधेयक, २०६४, यौनजन्य दुर्व्यवहार नियन्त्रण विधेयक, २०६४, अदालतको अपहेलना सम्बन्धी विधेयक, २०६५, झुठा अभिव्यक्ति नियन्त्रण विधेयक, २०६६, जुवा नियन्त्रण विधेयक, २०६६ एवं धरौट जमानत तथा हिरासतसम्बन्धी विधेयक, २०६६ आदि महत्त्वपूर्ण विधेयकहरू आयोगले तयार पारी नेपाल सरकार समक्ष बुझाइसकेको छ । तर ती विधेयकहरू प्रक्रियाबमोजिम अघि बढाउने कार्य भए नभएको सम्बन्धमा केही जानकारी पाउन सकिएको छैन । व्यवस्थापिका-संसद समक्ष कतिपय विधेयकहरू पेश हुन सकिरहेको छैनन् ।

- (च) नेपालमा हाल कतिवटा नियमहरू प्रचलनमा छन् भन्ने सम्बन्धमा यकीन विवरण पाउन कठिन भएको र आयोगले सरकारका विभिन्न निकाय (मन्त्रालय) हरूसँग आफूसँग सम्बन्धित ऐन, नियम, विनियम, गठन आदेश, नीतिहरू समेतका विवरण उपलब्ध गराइदिन लिखित रूपमा अनुरोध गरेकोमा केही निकायबाट मात्र जवाफ प्राप्त भएको छ । धेरैजसो निकायबाट सो सम्बन्धी विवरण प्राप्त हुन सकेको छैन ।
- (छ) कानून परिमार्जनका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबाट नियमित रूपमा राय सङ्कलन गर्ने र तिनको विश्लेषण गरी कानून परिमार्जन गर्ने कार्य गर्न सकिएको छैन । कानून कार्यान्वयनकर्ता र कानूनका उपभोक्ताले व्यवहारमा सामना गर्नु परेका समस्याबारे सूचना सङ्कलन गरी त्यस आधारमा कानून परिमार्जन र संशोधन गर्ने परिपाटी विकसित गर्नु पर्नेछ ।
- (ज) बन्न गई रहेको, बन्दै गरेको तथा कार्यान्वयनमा आएका कानूनका सम्बन्धमा विश्लेषण र विवेचना गर्ने प्रक्रियाको शुरुवात हुन सकेको छैन । तसर्थ विभिन्न माध्यमबाट यस्ता कानूनका सन्दर्भमा बहस र छलफल चलाउनु पर्ने देखिएको छ ।
- (झ) विभिन्न न्यायिक निर्णयहरूको बारेमा बेला बखत विभिन्न प्रतिक्रिया हुने गरे तापनि यस सम्बन्धमा प्राज्ञिक बहसको शुरुवात हुन सकेको छैन ।

सुझावहरू

१. ऐन अनुरूपको भूमिका निर्वाह गर्न दिइनु पर्ने:

नयाँ कानून बनाउने वा विद्यमान कानूनमा संशोधन वा पुनरावलोकन गरी एवं कानूनको संहिताकरणका लागि आवश्यक संहिताको मसौदा तयार गरी सरकार समक्ष पेश गर्ने समेतका कार्य गर्न कानून आयोग स्थापना गरेको हो । तर व्यवहारमा कानूनको तर्जुमा गर्ने कार्यमा आयोगको भूमिका

अत्यन्त गौण छ । कतिपय विधेयक एवं संहिता तर्जुमा गर्न नेपाल सरकारले छुट्टै संयन्त्र वा कार्यदल गठन गरेको उदाहरण पनि पाइन्छ । जुन उद्देश्य वा कार्यको लागि राज्यले जुन निकाय स्थापना गर्दछ सो उद्देश्य वा कार्य सोही निकायबाटै सम्पादित हुनु पर्दछ । छुट्टै संयन्त्र वा कार्यदल गठन गरी आयोगको भूमिकालाई सीमित तुल्याउन खोजिनु हुँदैन ।

कानुन आयोग रहेका बेलायत, अष्ट्रेलिया, भारत आदि मुलुकहरूलाई हेर्ने हो भने कानुनको तर्जुमा तथा कानुनसम्बन्धी सुधार तथा परिमार्जनमा कानुन आयोगको अग्रणी भूमिका रहेको पाइन्छ । भारतमा त त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले समेत कतिपय कानुनसम्बन्धी विषयमा अध्ययन गर्न कानुन आयोगलाई लेखि पठाएको पाइन्छ । अष्ट्रेलियामा कानुन आयोगबाट अनुसन्धान नगराइ कुनै पनि कानुनको तर्जुमा सम्बन्धी कार्य शुरू गरिदैन । नेपालको सन्दर्भमा कानुन आयोगलाई विधायिकाले पत्याउने र कतिपय अवस्थामा कार्यकारिणीले नपत्याउने अनौठो स्थिति रहेको देखिँदा त्यस्तो स्थिति रहनु हुँदैन ।

२. आयोगको संस्थागत सुदृढीकरण गरिनु पर्ने:

जनशक्ति वा भौतिक स्रोत साधनको अपर्याप्तता देखापि आयोगलाई जिम्मेवारी विहीन बनाउने वा भूमिका खुम्च्याउने कार्य न्यायसङ्गत हुन सक्दैन । कानुनी अनुसन्धानमा आधारित कानुन तर्जुमा गर्नको लागि आयोगमा कानुनी अनुसन्धान अधिकृत एवं अनुसन्धान पद्धतिमा जानिफकार अधिकृतहरूको व्यवस्था गरिनु पर्दछ । कानुन आयोग रहेका अन्य मुलुकहरूमा एक दर्जन वा सोभन्दा बढी अनुसन्धान अधिकृतहरू रहेको अवस्था बृष्टिगत गरी कानुन आयोगमा हालको लागि तीन जना अनुसन्धान अधिकृतहरूको दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

सूचना प्रविधि शाखा स्थापना गर्नको लागि सूचना प्रविधि अधिकृत एक जनाको दरबन्दी खडा गरी दुई जना सहायक स्तरको दरबन्दी खडा गरिनु पर्छ ।

पुस्तकालयलाई व्यवस्थित गर्नको लागि एक जना पुस्तकालय अधिकृत र एकजना सहायक स्तरको दरबन्दी खडा गरिनु पर्ने आवश्यकता छ ।

साथै आयोगमा विद्यमान दरबन्दी अनुरूप जनशक्तिको आपूर्ति भएको नदेखिँदा दरबन्दी अनुसार जनशक्तिको आपूर्ति गरिनु पर्दछ ।

३. आयोगको स्थायी भवन:

२०६१ सालमा जमलबाट सिंहदरबार भित्रको शान्ति मन्त्रालयको भवनमा स्थानान्तरण भएको छ । नेपाल सरकारले सिंहदरबार हाताबाट मन्त्रालयबाहेकका निकायहरू सिंहदरबार बाहिर स्थानान्तरण गर्ने नीति राखेको छ सो मुताबिक यस आयोग पनि कुनै पनि बखत सिंहदरबार बाहिर स्थानान्तरण हुनुपर्ने देखिन्छ । आयोगको वेवसाइटमा करीब १२०० ओटा कागजातहरू राखिएको कारणबाट सिंहदरबार बाहिर कार्यालय भएमा सोको लागि इन्टरनेट प्रदायकलाई निकै रकम दिनु पर्ने स्थिति आउन सक्छ भने अर्को तिर लोडसेडिङको कारणबाट वेवसाइट सञ्चालन गर्न कठिनाई समेत हुन सक्ने

भएकोले सिंहदरबार हाताभित्रै आयोगको लागि छुट्टै स्थायी भवन निर्माण गर्नुपर्ने वा पर्याप्त स्थान सहितको भवन उपलब्ध गराउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

४. **विश्लेषण र विवेचना:**

बन्न गई रहेको, बन्दै गरेको तथा कार्यान्वयनमा आएका कानूनका सम्बन्धमा विश्लेषण र विवेचनाका साथै बहस र छलफल गर्नु उपयुक्त हुने देखि आयोगले आगामी दिनमा यसतर्फ कार्य शुरू गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

५. **प्राज्ञिक बहस:**

विभिन्न न्यायिक निर्णयहरूको सन्दर्भमा उपयुक्त संस्थाहरूबाट प्राज्ञिक बहसको शुरुवात हुनुपर्ने देखिन्छ ।

नेपाल कानून आयोग

अनुसूची-१

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ प्रारम्भ भएदेखि २०६७ असारमसान्तसम्म तयार गरेका ऐनका मसौदाको

विवरण

आर्थिक वर्ष २०६३।६४

१. न्याय प्रशासनसम्बन्धी तथा अन्य केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६४
२. हदम्यादसम्बन्धी ऐन, २०६४
३. सूचनादाताको संरक्षण (हिसलव्लोअर प्रोटेक्सन) सम्बन्धी ऐन, २०६४

आर्थिक वर्ष २०६४।६५

- १ यौनजन्य दुर्व्यवहार नियन्त्रण विधेयक, २०६४
२. जाँचबुझ आयोग विधेयक, २०६४
३. संक्षिप्त कार्यविधि विधेयक, २०६५
- ४ अदालतको अपहेलना सम्बन्धी विधेयक, २०६५

आर्थिक वर्ष २०६५।६६

१. नेपाल एक्रिडिटेसन परिषद ऐन, २०६६
२. झुठ्ठा अभिव्यक्ति नियन्त्रण ऐन, २०६६
३. नेपाल गुणस्तर ऐन, २०६६

आर्थिक वर्ष २०६६।६७

१. सर्पुदगी सम्बन्धी विधेयक, २०६६
२. पारस्परिक कानुनी सहायता सम्बन्धी विधेयक, २०६६
३. जुवा नियन्त्रण विधेयक, २०६६
४. नागरिक अधिकार विधेयक, २०६६
५. धरौट जमानत तथा हिरासतसम्बन्धी विधेयक, २०६६

अनुसूची- २
आयोगमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको नामावली

१.	श्री मोहनप्रसाद बन्जाडे	-	सचिव
२.	श्री रमेश ढकाल	-	सहसचिव
३.	श्री उदयरज सापकोटा	-	उपसचिव
४.	श्री रामशरण ढकाल	-	उपसचिव
५.	श्री टंकबहादुर महत	-	शाखा अधिकृत
६.	श्री रामप्रसाद लम्साल	-	शाखा अधिकृत
७.	श्री भुवन सिंह थापा	-	लेखा अधिकृत
८.	श्रीमती अम्बिका बेलबासे	-	कम्प्युटर अधिकृत
९.	श्रीमती मन्दिरा नापित (गुरुङ)	-	कम्प्युटर अधिकृत
१०.	श्री कुमारप्रसाद घिमिरे	-	नायब सुब्बा
११.	प्रेम प्रकाश विश्वकर्मा	-	नायब सुब्बा
१२.	गोविन्दबहादुर थापा	-	नायब सुब्बा
१३.	श्री कृष्ण गोविन्द महर्जन	-	हलुका सवारी चालक
१४.	श्री खिलप्रसाद दाहाल	-	हलुका सवारी चालक
१५.	श्री बहादुर महर्जन	-	हलुका सवारी चालक
१६.	श्री राजगोपाल महर्जन	-	हलुका सवारी चालक (करार)
१७.	श्री राम त्वाना	-	हलुका सवारी चालक (करार)
१८.	श्री नरेन्द्र खड्का	-	कार्यालय सहयोगी
१९.	श्री शम्भु थापा मगर	-	कार्यालय सहयोगी
२०.	श्री मिठे राना	-	कार्यालय सहयोगी
२१.	श्री रामबहादुर रानामगर	-	कार्यालय सहयोगी
२२.	श्रीमती सविता राना	-	कार्यालय सहयोगी (करार)
२३.	सुश्री दिलशोभा पोडे	-	स्वीपर

द्रष्टव्यः सहसचिव श्री लक्ष्मण मैनालीको दरबन्दी आयोगमा रही हाल अध्ययन बिदामा रहनु भएको ।

अनुसूची-३
आ.व. २०६७/०६८ को आर्थिक विवरण
नेपाल सरकार
नेपाल कानून आयोग
आ.व. २०६७/०६८ को वार्षिक आर्थिक विवरण

(म.ले.प.फा.नं.-१७)

बजेट उपशिर्षक नं.३९-३-१२० (चालु)

क्र.सं.	वजेट रकम	वार्षिक बजेट अंक	पुरकवाट		संकेत नं.	रकमान्तर		जम्मा बजेट	निकास	खर्च	बाँकी		कीपियत
			थप	घट		थप	घट				नगद	बजेट	
	उपभोग खर्च :												
१.०१	तलब	५६८८०००.००						५६८८०००.००	४७६८३४०.२१	४७६८३४०.२१		९११९६५९.७९	
१.०२	भत्ता	८०००००.००	नेपाल कानून आयोग च.नं.२९५			७९३०४.००		८७९३०४.००	८७९३०४.००	८७९३०४.००		०.००	
१.०३	सरुवा भ्रमण खर्च दैनिक भत्ता	२००००.००						२००००.००	०.००	०.००		२००००.००	
१.०४	पोशाक	३००००.००						३००००.००	२८०००.००	२८०००.००		२०००.००	
	कार्यालय सञ्चालन तथा सेवा खर्च :												
२.०१	धारा तथा विजुली महसुल	३१५०००.००						३१५०००.००	२१२७८९.८१	२१२७८९.८१		१०२२१०.१९	
२.०२	सञ्चार महसुल	२५००००.००						२५००००.००	१२६८४२.१८	१२६८४२.१८		१२३१५७.८२	
२.०३	कार्यालय सम्बन्धी खर्च	३९२०००.००	नेपाल कानून आयोग च.नं.२५०			९८०००.००		४९००००.००	४८९५९६.९०	४८९५९६.९०		४०३.१०	
२.०५	मर्मत तथा सम्भार	३५००००.००	नेपाल कानून आयोग च.नं.२५०			८७०००.००		४३७०००.००	४३७०००.००	४३७०००.००		०.००	
२.०६	इन्धन तथा अन्य इन्धन	६७५०००.००	नेपाल कानून आयोग च.नं.२५०			१६८०००.००		८४३०००.००	८४२९६५.८०	८४२९६५.८०		३४.२०	
२.०७	परामर्श तथा अन्य सेवा शुल्क	६८७०००.००	नेपाल कानून आयोग च.नं.२५०				१०००००.००	५८७०००.००	५८६४४५.००	५८६४४५.००		५५५.००	
२.०८	विविध खर्च	२२५०००.००						२२५०००.००	२२४९६३.००	२२४९६३.००		३७.००	

सेवा तथा उत्पादन खर्च :											
४.०३	पुस्तक खरिद	१०००००.००					१०००००.००	१०००००.००	१०००००.००		०.००
४.०४	कार्यक्रम खर्च	४६५६०००.००	अर्थ मन्त्रालय च.नं. ५२५ र ६५६	२००००००.०	३०००००.००	६३५६०००.००	५८०१५१०.००	५८०१५१०.००	५५४४९०.००		५५४४९०.००
४.०५	कार्यक्रम भ्रमण खर्च	७७६०००.००	नेपाल कानून आयोग च.नं.२५० र २९५		३३२३०४.००	४४३६९६.००	३३१०४४.००	३३१०४४.००	३३१०४४.००		११२६५२.००
	जम्मा :-	१४९६४०००.००			२४३२३०४.००	७३२३०४.००	१६६६४०००.००	१४८२८८००.९०	१४८२८८००.९०		१८३५१९९.१०
	अर्थ बजेट (९०-३-९३२)										
१.०४	पोशाक	१३७५००.००					१३७५००.००	१३७५००.००	१३७५००.००		०.००
	अर्थ बजेट जम्मा :-	१३७५००.००					१३७५००.००	१३७५००.००	१३७५००.००		०.००
	अर्थ समेत कुल जम्मा :-	१४९६४०००.००			२४३२३०४.००	७३२३०४.००	१६८०१५००.००	१४९६६३००.९०	१४९६६३००.९०		१८३५१९९.१०

नेपाल कानून आयोग

नेपाल सरकार

नेपाल कानून आयोग

आ.ब.२०६७/०६८ को वार्षिक आर्थिक विवरण

बजेट उपशिर्षक नं.३९-४-१२० (पूँजिगत)

बजेट रकम नं	बजेट रकम	वार्षिक बजेट अंक	पुरकबाट		संकेत नं.	रकमान्तर		जम्मा बजेट	निकास	खर्च	बाँकी		कैफियत
			थप	घट		थप	घट				नगद	बजेट	
६.०१	फर्निचर तथा फिक्चर्स	९८०००.००						९८०००.००	९८०००.००	९८०००.००		०.००	
६.०२	सवारी साधन	२८५००००.००						२८५००००.००	२८१०२५७.८६	२८१०२५७.८६		३९७४२.१४	
६.०३	मेशिनरी औजार	१४३०००.००			अर्थ मन्त्रालय च.नं. २२५	३०००००.००		४४३०००.००	४४२४५०.००	४४२४५०.००		५५०.००	
	जम्मा :-	३०९१०००.००						३३९१०००.००	३३५०७०७.८६	३३५०७०७.८६		४०२९२.१४	
	अर्थ बजेट :-	०.००						०.००	०.००	०.००		०.००	
	अथ समेत कुल जम्मा :-	३०९१०००.००						३३९१०००.००	३३५०७०७.८६	३३५०७०७.८६		४०२९२.१४	

अनुसूची - ४

आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा आयोगको वेवसाइटमा राखिएका कानूनहरूको सूची

(क) संविधान

सि.नं.	संविधान	वर्ष
१.	नेपाल सरकार वैधानिक कानून	२००४
२.	नेपाल अन्तरिम शासन विधान	२००७
३.	नेपाल अधिराज्यको संविधान	२०१५
४.	संविधान सुझाव आयोगद्वारा तयार गरिएको व्याख्यात्मक टिप्पणी	२०४७
५.	नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को नवौं संशोधन	२०६८

S.N.	Constitution	Year
1.	Government of Nepal Act	2004
2.	Interim Government of Nepal Act	2007
3.	Constitution on Nepal	2019
4.	Interim Constitution of Nepal, VII Amendment	2066
5.	Interim Constitution of Nepal, VIII Amendment	2067
6.	Interim Constitution of Nepal, IX Amendment	2068

(ख) ऐन

सि.नं.	ऐन	वर्ष
१.	आयकर ऐन प्रत्येक वर्षका आर्थिक ऐन सहित	२०५८
२.	आयकर ऐन आर्थिक ऐन, २०६७ बमोजिम मिलाइएको	२०५८
३.	मूल्य अभिवृद्धि कर, ऐन (आर्थिक ऐन, २०६७ बमोजिम मिलाइएको)	२०५२
४.	आर्थिक ऐन	२०६७
५.	राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, (आर्थिक ऐन, २०६७ बमोजिम मिलाइएको)	२०५२
६.	मेलमिलापसम्बन्धी ऐन	२०६८
७.	सूतीजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन	२०६८
८.	फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन	२०६८
९.	जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत (कसुर र सजाय) ऐन	२०६८

Acts		Year
1.	Abrogation of Some Criminal Cases and Remission of Punishment Act	2020
2.	Administration of Justice Act	2048 (1991)
3.	Agriculture and Forestry University Act	2067 (2010)
4.	Ancient Monument Preservation Act	2013 (1956)
5.	Anti Defection Act	2054 (1997)
6.	Armed Police Force Act	2058 (2001)
7.	Army Act	2063 (2006)
8.	Asset (Money) Laundering Prevention (First Amendment) Act	2068 (2011)
9.	B. P. Koirala Institute of Health Sciences Act	2049 (1993)
10.	B.P. Koirala Memorial Cancer Hospital Act	2053(1997)
11.	Begging (prohibition) Act	2018 (1962)
12.	Birth, Death and Other Personal Events (Registration) Act	2033 (1976)
13.	Bonded Labour (prohibition) Act	2058 (2002)
14.	Bretton Woods Agreement Act	2018 (1961)
15.	Building Act	2055 (1998)
16.	Citizen Investment Trust Act	2047 (1991)
17.	Civil Service Act	2049 (1993)
18.	Commission of Inquiry Act	2026(1969)
19.	Communication Corporation Act	2028 (1972)
20.	Constitutional Council (Functions, Duties, powers and procedures) Act	2066
21.	Crime Against State and Punishment Act	2046 (1989)
22.	Decorations Act	2064 (2007)
23.	Donation Act	2030 (1973)
24.	Education Act	2028 (1971)
25.	Employee Provident Fund Act	2019 (1962)
26.	Espionage Act	2018 (1962)
27.	Excise Duty Act (Alongwith each year Financial Acts Amendment)	2058 (2002)
28.	Far-western University Act	2067 (2010)
29.	Financial Procedures Act	2055 (1999)
30.	Foreign Exchange (Regulation) Act	2019 (1962)

Acts		Year
31.	Foreign Investment Tax Act	2019 (1963)
32.	Gambling Act	2020
33.	Good Governance (Management and Operation) Act	2064 (2006)
34.	<i>Gorkhapatra</i> Corporation Act	2019 (1963)
35.	Greater <i>Janakpur</i> Area Development Council Act	2055 (1998)
36.	<i>Guthi</i> Corporation Act	2033 (1976)
37.	Immovable property Requisition Act	2013 (1956)
38.	Impeachment (Regulation of Procedure) Act	2059 (2002)
39.	Income Tax Act (alongwith financial Act of each year 2059-67)	2058
40.	Industrial Enterprises Development Institute Act	2053 (1996)
41.	Industrial Trainee Training Act	2039 (1982)
42.	International Centre for Integrated Mountain Development Act	2040 (1983)
43.	International Development Association's Membership Acquisition Act	2019 (1962)
44.	<i>Jhora</i> Area Land Act	2028 (1971)
45.	Judicial Council Act	2047 (1991)
46.	International Finance Corporation's Acquisition Act	2022 (1965)
47.	Iodized Salt (Production, Sale and Distribution) Act	2055 (1998)
48.	Judicial Fund Act	2043 (1986)
49.	Judicial Service Commission Act	2048 (1991)
50.	Kathmandu University Act	2048 (1991)
51.	Land (Survey and Measurement) Act	2019 (1963)
52.	Lands Act	2021 (1964)
53.	Land Revenue Act	2034 (1978)
54.	Libel and Slander Act	2016 (1959)
55.	Local Administration Act	2028 (1971)
56.	Lottery Act	2025 (1968)
57.	Lumbini Bouddha University Act	2063 (2006)
58.	Martyr <i>Gangalal</i> National Heart Disease Centre Act	2057 (2000)
59.	Mid-western University Act	2067 (2010)
60.	Mines and Minerals Act	2042 (1985)
61.	National Academy of Medical Sciences Act	2063 (2006)
62.	National Broadcasting Act	2049 (1993)

Acts		Year
63.	National Guidance Act	2018 (1961)
64.	National Insurance Corporation Act	2025 (1968)
65.	National News Agency Act	2019 (1962)
66.	Nepal Academy Act	2064 (2007)
67.	Nepal Court Fees Act	2017 (1960)
68.	Nepal Engineering Council Act,	2055 (1999)
69.	Nepal Fine Arts Academy Act	2064(2007)
70.	Nepal Health Service Act	2053 (1997)
71.	Nepal Laws (Interpretation Act)	2010
72.	Nepal Music and Dance Academy Act	2064 (2007)
73.	Nepal Petroleum Act	2040
74.	Nepal Sanskrit University Act	2043 (1986)
75.	Nepal Special Service Act	2042 (1985)
76.	Nepal Trust Act	2064 (2008)
77.	Nepal Water Supply Corporation Act	2045 (1989)
78.	Nepali Language Publication Corporation Act	2021 (1964)
79.	Non-Resident Nepali Act	2064 (2008)
80.	Ownership of Joint Housing Act	2054 (1997)
81.	Partnership Act	2020 (1964)
82.	<i>Pashupati</i> Area Development Trust Act	2044 (1987)
83.	<i>Patan</i> Academy of Health Sciences Act	2064 (2008)
84.	Plant Protection Act	2064 (2007)
85.	Police Act	2012 (1955)
86.	Political Parties Act	2058 (2002)
87.	Political Parties Act	2058 (2002)
88.	Postal Act	2019 (1963)
89.	Poverty Alleviation Fund Act	2063 (2006)
90.	Press and Publication Act	2048 (1991)
91.	Press Council Act	2048 (1992)
92.	Prisons Act	2019 (1963)
93.	Private Firm Registration Act	2014 (1958)
94.	Public Roads Act	2031 (1974)
95.	Public Security Act	2046 (1989)
96.	Public Service Commission Act	2066 (2010)
97.	Regional Development Plans (Implementation) Act	2013 (1956)
98.	Remuneration and Facilities of Authorities and Members of Parliament Act	2052 (1996)
99.	Remuneration, Conditions of Service and Facilities of the	2052 (1996)

Acts	Year
Attorney General Act	
100. Remuneration, Conditions of Service and Facilities of the Authorities of the Constitutional Bodies Act	2053 (1997)
101. Remuneration, Conditions of Service and Facilities of the Justices of the Supreme Court Act	2026 (1969)
102. Remuneration and Facilities of the Ministers Act	2049 (1993)
103. Remuneration, Conditions of Service and Facilities of the Secretary General and Secretary of the Legislature-Parliament	2055 (1998)
104. Remuneration, Facilities and Conditions of Service of Judges of Court of Appeal and District Court Act	2049 (1992)
105. Retirement Fund Act	2042 (1985)
106. Revenue Tribunal Act	2031(1974)
107. Road Board Act	2058 (2002)
108. Scholarships Act	2021(1964)
109. Security of the Health Workers and Health Organizations Act	2066 (2009)
110. Seeds Act	2045 (1988)
111. Social Practices (Reform) Act	2033 (1976)
112. Some Public (Crime and Punishment) Act	2027 (1970)
113. Some Public Documents Authentication (Procedures) Act	2063 (2006)
114. Stamp Duty Act	2019 (1963)
115. Statistics Act	2015 (1958)
116. Tax Settlement Commission Act	2033(1976)
117. Technical Education and Vocational Training Council Act	2045(1989)
118. Town Development Act	2045 (1998)
119. Town Development Fund Act	2053 (1997)
120. Value Added Tax Act	2052 (1996)
121. Water Supply Management Board Act	2063 (2006)
122. Water Tariff Fixation Commission Act	2063
123. Working Journalists Act	2051 (1993)
124. Regional Development Plans (Implementation) Act	2013 (2056)
125. Public Roads Act	2031 (1974)

(ग) नियमावली

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
१.	बालन्याय कार्यविधि नियमावली	२०६३
२.	शिक्षा नियमावली	२०५९
३.	छात्रवृत्ति सम्बन्धी नियमावली	२०६०
४.	केही सार्वजनिक लिखत प्रमाणीकरण नियमावली	२०६३
५.	सशस्त्र प्रहरी नियमावली	२०६०
६.	भूमि सम्बन्धी नियमहरू	२०२१
७.	निजामती सेवा नियमावली	२०५०
८.	लोक सेवा आयोग नियमावली	२०६६
९.	बिमा नियमावली	२०४९
१०.	स्वास्थ्य सेवा नियमावली	२०५५
११.	गैर सैनिक हवाई उडान नियमावली	२०५२
१२.	पर्वतारोहण सम्बन्धी नियमावली	२०५९
१३.	चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली	२०५७
१४.	स्वास्थ्यकर (धूम्रपान तथा मदिरा दस्तुर) कोष नियमावली	२०५१
१५.	रेडियो संचार (लाइसेन्स) नियमावली	२०४९
१६.	प्रेस काउन्सिल (कार्य व्यवस्था) नियमावली	२०४९
१७.	श्रमजीवी पत्रकार सम्बन्धी नियमावली	२०५३
१८.	खाद्य नियमावली	२०२७
१९.	राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली	२०५२
२०.	अवैतनिक वाणिज्यदूत सम्बन्धी नियमावली	२०३९

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
२१.	कुमारी चोक हिसाब जाँच नियम	२०१८
२२.	गोरखापत्र छापाखानाको कार्यविधि नियमहरू	२०१५
२३.	जाँचबुझ आयोग (सदस्यहरूको सेवाको शर्त) नियमावली	२०५१
२४.	प्रहरी कर्मचारीको दैनिक तथा भ्रमण भत्ता नियमहरू	२०२७
२५.	मुद्रण सम्बन्धी नियमहरू	२०५५
२६.	मदिरा नियन्त्रण (सेवा दस्तूर) कोष नियमावली	२०५४
२७.	अदालती दण्ड जरिवाना असूल तहसिल नियमहरू, २०२६ लाई खारेज गर्ने नियमहरू	२०२८
२८.	प्रशासकीय कार्य फर्छ्यौट नियमहरू	२०२६
२९.	आकस्मिक बीमा कोष सञ्चालन नियमावली	२०६०
३०.	हात्तीको व्यवस्था गर्ने नियमहरू	२०२०
३१.	दूध खाने बालक (पालन पोषण व्यवस्था) नियमहरू	२०२०
३२.	फरेष्ट इन्जिनियरिङ्ग नियमहरू	२०२०
३३.	गवाही स्रेस्ता सम्बन्धी नियम	२०१५
३४.	सरकारी छात्रावास नियमावली	२०२९
३५.	सरकारी कार्यालय (निरीक्षण) नियमावली	२०२६
३६.	सरकारी कागजात धुल्याउने नियमहरू	२०२७
३७.	आन्तरिक प्रशासन दिग्दर्शन नियमहरू	२०२८
३८.	काठमाडौं गोस्वारा भन्सारको नाउँको सवाल खारेज गर्ने नियम	२०२३
३९.	खनिज सर्भेक्षण (भत्ता तथा सुविधा) नियमहरू	२०२४
४०.	मध्येश तराईका जग्गा जमीनहरूको लगत सुरक्षित राख्ने नियमहरू	२०१९

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
४१.	नाट्यशाला (बहाल नियन्त्रण) नियमहरू	२०१७
४२.	कार्यालय स्थापना गर्ने सम्बन्धी नियमहरू	२०४०
४३.	प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली	२०२४
४४.	प्राथमिक पाठशालाका कर्मचारीहरूको तलब मसलन्द इत्यादि दिने र खर्च लेख्ने नियमहरू	२०२१
४५.	सवाल र खड्गनिशाना (संशोधन र खारेज) गर्ने नियमहरू	२०२०
४६.	सापटी (कर्जी) बारेको सवाल सनद, आदेश खारेज गर्ने नियमहरू	२०२०
४७.	रङ्गशाला (बहाल) नियमहरू	२०१८
४८.	प्रशासकीय अधिकारीको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी नियमहरू	२०४२
४९.	बालबालिका (विकास तथा पुनर्स्थापना) कोष नियमावली	२०५३
५०.	दूर सञ्चार नियमावली	२०५४
५१.	राष्ट्रिय समाचार समिति नियमावली	२०४१
५२.	हुलाक नियमावली	२०२०
५३.	हुलाक बचत बैङ्क नियमावली	२०३३
५४.	गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू	२०२१
५५.	धनादेश नियमावली	२०३१
५६.	छापाखाना र प्रकाशन सम्बन्धी नियमावली	२०४९
५७.	बैरङ्ग हुलाक नियमावली	२०३४
५८.	अतिरिक्त हुलाक नियमावली	२०३४
५९.	अतिरिक्त हुलाक वस्तु बीमा नियमावली	२०१९
६०.	औषधि परामर्श परिषद् र औषधि सल्लाहकार समिति गठन नियमावली	२०३७

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
६१.	विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली	२०६५
६२.	भन्सार नियमावली	२०६४
६३.	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय कर्मचारी प्रशासन नियमावली	२०६५
६४.	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय आर्थिक प्रशासन नियमावली	२०६५
६५.	कञ्चनजङ्घा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली	२०६४
६६.	सर्वोच्च अदालत नियमावली	२०४९
६७.	जिल्ला अदालत नियमावली	२०५२
६८.	लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली	२०६७
६९.	आपतकालीन बालउद्धार कोष (सञ्चालन) नियमावली	२०६७
७०.	राजस्व न्यायाधीकरण नियमावली	२०३०
७१.	घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली	२०६७
७२.	राहदानी नियमावली	२०६७
७३.	प्रहरी पहरा गण गठन नियमावली	२०६४
७४.	जीवनाशक विषादी नियमावली	२०५०
७५.	प्रहरी प्राविधिक नियमावली	२०५८
७६.	प्रहरी नियमावली	२०४९
७७.	सहकारी नियमावली	२०४९
७८.	जलयान नियमावली	२०६३
७९.	ट्राभल तथा ट्रेकिङ एजेन्सी नियमावली	२०६२
८०.	औद्योगिक पुनरुत्थान कोष (सञ्चालन कार्यविधि) नियमावली	२०६४

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
८१.	सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावली	२०५५
८२.	शिक्षक सेवा आयोग नियमावली	२०५७
८३.	अभिलेख संरक्षण नियमावली	२०६३
८४.	औषधि स्तर नियमावली	२०४३
८५.	चियाबगान सम्बन्धी श्रम नियमावली	२०५०
८६.	वन नियमावली	२०५१
८७.	ट्रेड युनियन नियमावली	२०५०
८८.	बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली नियमावली	२०५९
८९.	विफर नियन्त्रण नियमावली	२०२३
९०.	विमानस्थल दस्तुर नियमावली, २०३८ खारेज गर्ने नियमावली	२०६७
९१.	भवन नियमावली	२०६६
९२.	बिरुवा संरक्षण नियमावली	२०६६
९३.	हवाई सुरक्षा (व्यवस्था) नियमावली	२०४६
९४.	होटेल, लज, रेष्टुराँ तथा रिजर्ट, बार तथा पथ प्रदर्शक नियमावली	२०३८
९५.	गैर सैनिक हवाई उडान (दुर्घटना जाँच) नियमहरू	२०२४
९६.	सामाजिक सुरक्षा कोष (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) नियमावली	२०६७
९७.	सशस्त्र प्रहरी (प्राविधिक समूह) नियमावली	२०६७
९८.	खानेपानी नियमावली	२०५५
९९.	आयकर नियमावली	२०५९
१००.	सरकारी वकीलसम्बन्धी नियमावली	२०५५

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
१०१.	खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली	२०५६
१०२.	सिंचाइ नियमावली	२०५६
१०३.	औषधि जाँचबुझ तथा निरीक्षण नियमावली	२०४०
१०४.	नेपाल स्वास्थ्य व्यवसायी परिषद् नियमावली	२०५६
१०५.	अन्तःशुल्क नियमावली	२०५९
१०६.	कानुनी सहायता सम्बन्धी नियमावली	२०५५
१०७.	मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली	२०५३
१०८.	राष्ट्र ऋण नियमावली	२०५९
१०९.	स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली	२०५६
११०.	पेट्रोलियम उद्योग (आयकर) नियमावली	२०४१
१११.	पेट्रोलियम नियमावली	२०४१
११२.	प्राचीन स्माकर संरक्षण नियमावली	२०४६
११३.	जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) नियमावली,	२०३४
११४.	वन्यजन्तु आरक्ष नियमावली	२०३४
११५.	खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली	२०४४
११६.	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली	२०३०
११७.	बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली	२०५३
११८.	मध्यवर्ति क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली	२०५२
११९.	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली	२०३०
१२०.	संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली	२०५३

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
१२१.	संरक्षण क्षेत्र सरकारी व्यवस्थापन नियमावली	२०५७
१२२.	हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली	२०३६

Rules	Year
1. Armed Police Force Rules,	2060 (2002)
2. Ancient Monuments Preservation Rules,	2046 (1989)
3. Births, Deaths and Other Personal Events (Registration) Rules,	2034 (1977)
4. Civil Aviation Rules	2052 (1996)
5. Civil Service Rules,	2050 (1993)
6. Construction Business Rules,	2056(2000)
7. Custom Rules,	2065
8. Drug Investigation and Inspection Rules	2040 (1983)
9. Drugs Advisory Council and Drugs Advisory Committee Formation Rules,	2037 (1970)
10. Education Rules,	2059
11. Excise Duty Rules	2059 (2002)
12. Food Rules,	2027 (1970)
13. Foreign Investment Tax Rules,	2020 (1963)
14. Government Cases Rules	2055 (1999)
15. Health Service Rules	2055 (1999)
16. Health Tax (Smoking and Liquor Charge) Fund Rules,	2051 (1994)
17. Higher Secondary Education Rules,	2052 (1996)
18. Income Tax Rules,	2059 (2002)
19. Kidney Transplantation (Regulation and Prohibition) Rules,	2058 (2002)
20. Local Self Governance Rules,	2056 (1999)
21. Mines and Minerals Rules,	1999 (2056)
22. Motion Picture (Production, Exhibition and Distribution) Rules,	2057 (2000)
23. Motor Vehicles and Transport Management Rules	2054 (1997)
24. Mountaineering Expedition Rules	2059 (2002)
25. National Broadcasting Rules	2052 (1995)
26. Nepal Education Services (Formation, Groups and Class Division and Appointment) Rules	2050 (1993)
27. Nepal Health Service Rules	2055 (1999)

Rules	Year
28. Nepal Health Professional Council Rules,	2056 (1999)
29. Petroleum Rules,	2041 (1985)
30. Petroleum Industry (Income Tax) Rules,	2041(1985)
31. Plant Protection Rules,	2066 (2010)
32. Postal Rules,	2020 (1964)
33. Press Council (Working Procedures) Rules,	2049 (1993)
34. Press and Publication Rules,	2049 (1992)
35. Radio Communication (License) Rules,	2049 (1992)
36. Securities Exchange Rules,	2050 (1993)
37. Telecommunications Rules,	2054 (1997)
38. Value Added Tax Rules,	2053 (1996)

(घ) गठन आदेश

सि.नं	गठन आदेश	वर्ष
१.	विराट क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
२.	विदेह मिथिला क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
३.	सलहेश क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
४.	सिम्रौन क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
५.	लुम्बिनी क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
६.	कर्णाली क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
७.	बृहत्तर बराहक्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
८.	चिसापानी क्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
९.	निजामती कर्मचारी अस्पताल विकास समिति (गठन) आदेश	२०६४
१०.	कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठान विकास समिति (गठन) आदेश	२०६६
११.	बौद्धनाथ क्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश	२०५३
१२.	भानु जन्मस्थल विकास समिति (गठन) आदेश	२०५२
१३.	बूढानीलकण्ठ क्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश	२०५३
१४.	देवघाट क्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश	२०५०
१५.	हलेसी महादेवस्थान विकास समिति (गठन) आदेश	२०५३
१६.	मनकामना क्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश	२०५३
१७.	पाथीभरा क्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश	२०५३

(ड) विनियम

सि.नं	विनियम	वर्ष
१.	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, नागरिक उड्डयन नियमावली	२०५८
२.	नेपाल पर्यटन बोर्ड नियमावली	२०५५
३.	नोटरी पब्लिक सम्बन्धी नियमावली	२०६३
४.	विश्वविद्यालय अनुदान आयोग कार्य व्यवस्था नियमावली	२०६०

S.N.	Bye-Laws	Year
1.	Civil Aviation Rules	2058 (2002)
2.	Nepal Tourism Board Rules	2055 (1999)
3.	Notary Public Rules	2063
4.	University Grants Commission Work Management Rules	2060 (2004)

(च) महासन्धि

सि.नं.	महासन्धि	वर्ष
१.	नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र	१९६६
२.	मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र	१९४८
३.	महिलाहरूको राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि	१९५२
४.	जीउ मास्ने बेच्ने तथा अरूको वेश्यावृत्तिको शोषणको दमनका लागि व्यवस्था भएको महासन्धि	१९४९
५.	जातिहत्या अपराधको रोकथाम र सजाय सम्बन्धी महासन्धि	१९४८
६.	आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र	१९६६
७.	बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि	१९८९
८.	रङ्गभेद अपराधको दमन र दण्डसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि	१९७३
९.	खेलकूदमा रङ्गभेद विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि	१९८५
१०.	यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि	१९८४
११.	महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि	१९७९
१२.	सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि	१९६५
१३.	दासत्व, दास व्यापार र दासत्व समानका संस्था र अभ्यासहरूको उन्मूलनसम्बन्धी	१९५६

सि.नं.	महासन्धि	वर्ष
	पूरक महासन्धि	
१४.	दासत्व महासन्धिलाई संशोधन गर्ने प्रोटोकल	१९५३
१५.	दासत्व महासन्धि	१९२६
१६.	वेश्यावृत्तिको लागि महिला तथा बालबालिकाको जीउ मास्ने बेच्ने काम रोकथाम गर्ने र सो विरुद्ध संघर्ष गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको सार्क महासन्धि	
१७.	दक्षिण एशियामा बाल कल्याण प्रवर्द्धन गर्नका लागि क्षेत्रीय प्रबन्ध गर्ने सम्बन्धी सार्क महासन्धि	
१८.	महिला विरुद्धका सबै प्रकारक भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल	
१९.	मृत्युदण्ड उन्मूलन गर्ने उद्देश्यले व्यवस्था भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको दोस्रो स्वेच्छिक प्रोटोकल	१९८९
२०.	नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको स्वेच्छिक प्रोटोकल	१९६६
२१.	सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको संलग्नताका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल	२०००
२२.	बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लिल चित्रण सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल	
२३.	संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र	
२४.	अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयकी विधान	
२५.	भ्रष्टाचार विरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि	
२६.	दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठनको बडापत्र	

S.N.	Conventions
1.	Agreement Relating to the Implementation of Part XI of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982
2.	Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal (1989)
3.	Charter of the South Asian Association for Regional Cooperation
4.	Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field Geneva, 12 August 1949

S.N.	Conventions
5.	Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea Geneva, 12 August 1949
6.	Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War, Geneva, 12 August 1949
7.	Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War Geneva, 12 August 1949
8.	Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment
9.	Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others
10.	Convention on Biological Diversity
11.	Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora
12.	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
13.	Convention on the Political Rights of Women
14.	Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents
15.	Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide
16.	Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, 1946
17.	Convention on the privileges and immunities on the specialized agencies
18.	Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, Paris 13 January 1993
19.	Convention on the Rights of Persons with Disabilities
20.	Convention on the Rights of the Child
21.	Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat, 1971

S.N.	Conventions
22.	Geneva Convention on the High Seas, 1958
23.	International Convention against Apartheid in Sports
24.	International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
25.	International Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter
26.	International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of the Apartheid
27.	International Covenant on Civil and Political Rights
28.	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
29.	Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 1997
30.	Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (as agreed in 1987)
31.	Optional Protocol to the Convention on the Elimination of Discrimination against Women
32.	Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities
33.	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict
34.	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography
35.	Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights
36.	Optional Protocol to the Vienna Convention on Consular Relations concerning the Compulsory Settlement of Disputes
37.	Optional Protocol to the Vienna Convention on Consular Relations concerning Acquisition of Nationality
38.	Protocol Amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961
39.	Protocol Amending the Slavery Convention
40.	Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare Geneva, 17

S.N.	Conventions
	June 1925
41.	SAARC Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution
42.	SAARC Convention on Regional Arrangements for the Promotion of Child Welfare in South Asia
43.	Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the Abolition of the Death penalty
44.	Single Convention on Narcotic Drugs, 1961 as amended by the 1972 protocol amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961
45.	Slavery Convention
46.	Statute of the International Atomic Energy Agency, 1957
47.	Statute of the International Court of Justice
48.	Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants
49.	Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery
50.	The Universal Declaration of Human Rights
51.	Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water, 1963
52.	Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil Thereof, 1971
53.	United Nations Charter
54.	United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988
55.	United Nations Convention of the Law of Seas, 1982
56.	United Nations Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa
57.	United Nations Framework Convention on Climate Change (1992)
58.	Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (1985)
59.	Vienna Convention on Consular Relations, 1963
60.	Vienna Convention on Diplomatic Relations, 1961

(छ) खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू

सि.नं.	खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू	वर्ष
१.	कालोबजार ऐन	२००८
२.	खाद्यान्न सञ्चय निवारण ऐन	२००८
३.	जनगणना ऐन	२००९
४.	नेपाल चारभन्ज्याङ्ग विशेष अदालत ऐन	२०१२
५.	नेपाल छापाखाना प्रकाशन सम्बन्धी ऐन	२००९
६.	नेपाल छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्री सम्बन्धी ऐन	२००८
७.	नेपाल नागरिकताको ऐन	२००९
८.	नेपाल पब्लिक सर्भिस कमिशनको नियम ऐन	२००९
९.	नेपाल पब्लिक सर्भिस कमिशनको निर्देश ऐन	
१०.	नेपाल प्रधान न्यायालयको ऐन	२००८
११.	नेपाल सार्वजनिक सुरक्षा ऐन	२००७
१२.	नेपाल पेटेण्ट, डिजायन् र ट्रेडमार्क कानून	१९९३
१३.	बडाहाकिमहरूको संकटकालीन अख्तियार ऐन	२००८
१४.	मिलमा बनेको कपासका सुती धागो र सुती कपडाको चोरी बजारी र चोरी निकासी नियन्त्रण कानून	२००८
१५.	विशेष परिस्थिति अधिकार ऐन	२००९
१६.	जयस्थिति मल्लद्वारा जारी न्यायविकासिनी (मानवन्यायशास्त्र)	
१७.	नेपाल विवाह बिल	२०११
१८.	पृथ्वीनारायण शाहको दिव्य – उपदेश	

सि.नं.	खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू	वर्ष
१९.	महेन्द्र मल्लको स्थिति	
२०.	रामशाहका २६ थिति	
२१.	सार्वजनिक सुरक्षा नियम	२०१२
२२.	केही नेपाल ऐनको व्यवस्था जगाउने ऐन	२०६३
२३.	गणतन्त्र सुदृढीकरण तथा केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन	२०६६
२४.	ऐनको सूची	१९१०- २०६५
२५.	संवैधानिक अङ्गका पदाधिकारीको नियुक्ति सम्बन्धी कार्यविधि तथा संवैधानिक परिषद्को काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धी नियमावली	२०६५
२६.	उजीरसिंह थापाको जंगी तथा निजामती स्थिति बन्दज	१८७९
२७.	गोर्खापत्रमा के छाप हुने के छाप नहुने	
२८.	नेवारजातका लागि सामाजिक सुधारको इस्तिहार	१९५८
२९.	यसरी निरुत्साहित गरियो मृत्युदण्ड कार्यान्वयनलाई	
३०.	रणबहादुर शाहको कानुनी बन्दोवस्त	१८३६
३१.	राजेन्द्रको न्यायिक बन्दोवस्त	१८३३
३२.	सतीप्रथा नियन्त्रण गर्ने इस्तिहार	१९४४
३३.	सर्वोच्च अदालत ऐन	२०१३
३४.	करिया अभिलेख गर्ने स्पीच	१९८१
३५.	मुलुकी ऐन (जारी हुँदाको बखतको)	२०२०
३६.	जयस्थिति मल्लको सुधार	

सि.नं.	खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू	वर्ष
३७.	जग्गाको जाँच सम्बन्धी रूक्का	१८४८
३८.	जङ्गल र सीमाना सम्बन्धी सवाल	१८८५
३९.	रामशाहको कचहरीको मर्यादा	
४०.	नेपाल बैंक कानून	१९९४
४१.	जग्गाको क्षेत्रफल लेख्ने पुरानो तरिका	
४२.	निजी व्यवहारको लिखत (ढाँचा सम्बन्धी) ऐन, २०४५ को प्रस्तावित मसौदा तथा त्यससम्बन्धी प्रतिवेदन	२०४५
४३.	अपराध संहिता	
४४.	गठन आदेशको सूची २०६६ सम्म	
४५.	हवाई उडान कर ऐन	२०१८
४६.	मतदाता नामावली सम्बन्धी ऐन	२०५२
४७.	भन्सार ऐन	२०१९
४८.	प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन ऐन	२०४७
४९.	नेपाल नागरिकता ऐन	२०२०
५०.	निर्वाचन आयोग ऐन	२०४७
५१.	निर्वाचन (अपराध र सजाय) ऐन	२०४७
५२.	धितोपत्र कारोबार ऐन	२०४०
५३.	कृषि विकास बैङ्क ऐन	२०३१
५४.	कम्पनी ऐन	२०५३
५५.	आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन	२०५८

सि.नं.	खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू	वर्ष
५६.	आकस्मिक कोष ऐन	२०१६
५७.	आय र कर न्यायव्यवस्था ऐन	२०१६
५८.	जन प्रतिनिधित्व ऐन	२०१५
५९.	जनप्रतिनिधित्व नियमावली	२०१५
६०.	नेपाल एकेडेमी ऐन	२०१४
६१.	न्याय प्रशासन ऐन	२०१६
६२.	भूमिसम्बन्धी ऐन, २०१४	
६३.	रोयल नेपाल एरलाइन्स करपोरेशन ऐन, २०१४	
६४.	लालमोहर ऐन, २०१५	
६५.	श्री ५ को सरकार (कार्य विभाजन) नियमहरू, २०१५	
६६.	संसदका सदस्यहरूको पारिश्रमिक ऐन, २०१६	
६७.	संस्था रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१६	
६८.	सरकारको आदेश प्रमाणित गर्ने नियम, २०१३	
६९.	सेना सम्बन्धी अख्तियार सुम्पने ऐन, २०१५	
७०.	नेपाल कम्पनी कानून	
७१.	मध्यस्थता ऐन २०३८	
७२.	विदेशी लगानी तथा प्रविधिसम्बन्धी ऐन, २०३८	
७३.	औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०३८	
७४.	अन्तशुल्क ऐन, २०१५	

सि.नं.	खारेज भएका ऐन, नियम र कानून तथा न्यायसम्बन्धी ऐतिहासिक अभिलेखहरू	वर्ष
७५.	घर जग्गा बहाल कर ऐन, २०२३	
७६.	आयकर ऐन, २०३१	
७७.	नगरपालिका ऐन, २००७	

Old Act, Rules and Historical Document	
1.	Agricultural Development Bank Act, 2024 (1967)
2.	Air Flight Tax Act, 2018 (1961)
3.	Arbitration Act, 2038 (1981)
4.	Authorisation of Emergency Powers to the Magistrate Act, 2008
5.	Black Marketing Act, 2008
6.	Census Act, 2009
7.	<i>Chaar Bhangayang</i> Special Court Act, 2012
8.	Companies Act 2021(1964)
9.	Companies Act, 2053 (1997)
10.	Control of Black Marketing and Smuggling of Cotton Thread and Cotton Cloth/e Manufactured in the Mills Act, 2008
11.	Customs Act, 2019 (1962)
12.	Election (Offences and Punishment) Act, 2047 (1991)
13.	Election Commission Act, 2047 (1991)
14.	Electoral Rolls Act, 2052 (1995)
15.	Excise Duty Act, 2015 (1958)
16.	Foreign Investment and technology act, 2038 (1981)
17.	Government of Nepal State Council Act, 2010
18.	House and Land Rent Tax Act, 2023 (1966)
19.	House of Representatives Members Election Act, 2047 (1991)
20.	Income Tax Act, 2031
21.	Industrial Enterprises Act, 2038 (1981)
22.	Land Management Rules Issued by Shri Bahadur Shah on 1848 B.S.
23.	Laws made by King Sthitiraj Malla in Bikram Era 1436 (Nepal Era 500) NYAYAVIKASINI (<i>Manavanayashastra</i>)

24.	Motor Vehicle Tax Act, 2018 (1961)
25.	Nepal Bank Law, 1994
26.	Nepal Citizenship Act, 2009
27.	Nepal Citizenship Act, 2020 (1964)
28.	Nepal Laws (Interpretation Act), 2010 B.S.
29.	Nepal <i>Pradhan Nayalaya</i> Act, 2008 (1951)
30.	Nepal Press and Publication Registration Act, 2009
31.	Nepal Prevention of Hoarding of Food Stuffs Act, 2008
32.	Nepal Public Security Act, 2007
33.	Nepal Public Service Commission Directives Act, 2009
34.	Nepal Public Service Commission Regulation (<i>Niyam</i>) Act, 2009
35.	Patent, Design and Trademark Law, 1993 B.S.
36.	Press and Publication Act, 2009 (1952)
37.	Right to Personal Liberty Act, 2006
38.	Rules Issued by King Rana Bahadur Shah on 1863 B.S.
39.	Rules on Decorum of the <i>Kachahari</i> (Court/Bench) Issued by King Ram Shah of Gorkha
40.	Rules on Judicial Management System by King Rajendra Bir Bickram Shah on 1883 B.S.
41.	Rules on Military and Civil Service 1879 (B.S.) Issued by Ujir Singh Thapa
42.	Rules on Social Reform of <i>Newar</i> Community 1958 B.S. by Chandra Shamsar Jung Bahadur Rana
43.	Sanad Relating to <i>Gorkhapatra</i>
44.	<i>Sawal</i> (Rules) on Forest Conservation and Border Management issued by Rajendra Shah on 1885 (B.S.)
45.	Securities Exchange Act, 2040 (1983)
46.	Special Circumstances Authorisation Act, 2009
47.	Speech of <i>Kariya</i>
48.	Terrorist and Disruptive Acts (Prevention and Punishment) Act, 2058 (2002)

(ज) संशोधन

सि.नं.	ऐन	वर्ष
१	न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन	२०६७
२	सम्पत्ति शुद्धिकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण (पहिलो संशोधन) ऐन	२०६८

सि.नं.	नियमावली	वर्ष
१.	निजामती सेवा (सातौ संशोधन) नियमावली	२०६४
२.	निजामती सेवा (आठौ संशोधन) नियमावली	२०६७
३.	शिक्षा (पाँचौ संशोधन) नियमावली	२०६७
४.	पुनरावेदन अदालत (दशौ संशोधन) नियमावली	२०६७
५.	शिक्षा (छैठौ संशोधन) नियमावली	२०६७
६.	शिक्षक सेवा आयोग (पाँचौ संशोधन) नियमावली	२०६७
७.	सुपथ मूल्यका सहकारी पसल सञ्चालनसम्बन्धी (पहिलो संशोधन) नियमावली	२०६६
८.	युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोष (सञ्चालन) (पहिलो संशोधन) नियमावली	२०६७
९.	लोक सेवा आयोग (पहिलो संशोधन) नियमावली	२०६७
१०.	सवारी तथा यातायात (चौथो संशोधन) नियमावली	२०६८
११.	जिल्ला अदालत (नवौ संशोधन) नियमावली	२०६८
१२.	सर्वोच्च अदालत (बहौ संशोधन) नियमावली	२०६८
१३.	वैदेशिक रोजगार (पहिलो संशोधन) नियमावली	२०६८
१४.	सार्वजनिक खरिद (तेस्रो संशोधन) नियमावली	२०६८
१५.	शिक्षक सेवा आयोग (छैठौ संशोधन) नियमावली	२०६८

अनुसूची -५
विधेयकको नीति सम्बन्धी ढाँचा¹

१. विधेयक तयार गर्ने भनी कुन स्तरबाट कहिले निर्णय भएको हो ?
- (क) स्तर
- (ख) निर्णय मिति
२. सम्बन्धित विषयमा पहिचान गरिएका प्रमुख समस्याहरू के के हुन जसलाई प्रस्तावित कानूनले संवोधन गर्नु पर्दछ:
- १
२
३
४
५
३. समस्याहरूलाई संवोधन गर्न निम्नमध्ये कुन विधि अपनाउनु उपयुक्त हुन सक्छ?
१. यस सम्बन्धमा कुनै कानून नभएकोले नयाँ कानुनी व्यवस्था गर्नु पर्ने
२. मौजुदा कानूनमा सुधार वा संशोधन गर्नु पर्ने
३. मौजुदा कानूनले नसकेको हुँदा नयाँ कानून बनाउने
४. सम्बन्धित विषयमा मौजुदा कानून रहेको भए:
- ऐनको नाम
१.
२.
३.
४.
- नियमावलीको नाम

¹ सम्बद्ध विधेयकमा लागू हुने कुराहरू भर्नु होला ।

- तोकिएको स्थानमा नअटाउने भएमा छुट्टै पाना प्रयोग गर्नु होला

o सम्बद्ध विधेयकसम्बन्धी सुझाव, परामर्श, नीति र प्रतिवेदन जस्ता आलेखका प्रति उपलब्ध गराइदिनु होला ।

- १.
- २.
- ३.

- गठन आदेशको नाम

- १.
- २.
- ३.

५. सम्बन्धित विषयमा राज्यले कुनै नीति स्वीकृत गरेको भए:

स्वीकृत नीतिको नाम

- १.
- २.
- ३.

६. सम्बन्धित विषयमा कुनै अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि भएको भए:

(क) अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको नाम

- १.
- २.
- ३.

(ख) अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि भएको जानकारी छैन

७. सम्बन्धित विषयमा नेपालले कुनै अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिमा हस्ताक्षर, अनुमोदन, सम्मिलन वा समर्थन गरेको भए;

(क) त्यस्तो महासन्धिको नाम

- १.
- २.
- ३.

(ख) त्यस्तो महासन्धिले नेपाल राज्य वा सरकार उपर सिर्जना गरेका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू

- १.
- २.
- ३.
- ४.
- ५.

८. यस विषयमा कुनै देशमा औपचारिक नीति वा कानून बनेको जानकारी भएको भए:
- (क) नीतिको नाम:
- (१)
- (२)
- (३)
- (ख) कानूनको नाम:
- (१)
- (२)
- (३)
९. यस विषयमा कुनै अन्तर्राष्ट्रिय निकायले नमुना कानून बनाएको जानकारी छ छैन
- भएको भए सो कानून बनाउने निकायको नाम:
- उक्त कानूनको नाम:
१०. सम्बन्धित विषयमा राज्य वा सरकारको तर्फबाट कुनै अध्ययन, अनुसन्धान वा छानविन भएको भए
- (क) अध्ययन, अनुसन्धान वा छानविन गर्ने निकायको नाम
- (ख) अध्ययन, अनुसन्धान वा छानविनको प्रतिवेदन: पेश भइसकेको
- पेश हुन बाँकी
११. सम्बन्धित विषयमा सर्वोच्च अदालतको भूमिका;
- (क) कुनै नजीर प्रतिपादन भएको भए
- नजीर प्रतिपादन गर्ने मुद्दाको पक्ष/विपक्षको नाम:
- नजीर प्रतिपादन मिति:
- (ख) निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको भए
- सम्बन्धित मुद्दाका पक्ष/विपक्षको नाम:
- सो आदेश जारी भएको मिति:
१२. प्रस्तावित विधेयकको सम्बन्धमा सम्बन्धित विशेषज्ञ हित समूह (interest groups) वा सरोकारवालाहरूसँग परामर्श, कुनै सहमति वा सुझाव प्राप्त भएको भए सो सम्बन्धी मुख्य बुँदाहरू:
- १.
- २.
- ३.

- ४.
- ५.
१२. प्रस्तावित कानूनले नियमन, नियन्त्रण वा व्यवस्था गर्नुपर्ने मुख्य विषयहरू:
- १.
- २.
- ३.
- ४.
- ५.
- ६.
- ७.
- ८.
- ९.
- १०.
१३. प्रस्तावित कानूनले के कस्ता कार्यलाई कसुरको रूपमा घोषणा गर्नु पर्ने आवश्यकता छ;
- १.
- २.
- ३.
- ४.
- ५.
१५. घोषणा गरिएका कसुरहरूमा के कस्तो सजायको व्यवस्था गर्दा प्रस्तावित कानूनको उद्देश्य पूरा हुन सक्छ ?
- (क) कैद गर्नुपर्ने भए कैदको न्यूनतम र उच्चतम अवधि
- (ख) जरिवाना गर्नुपर्ने भए जरिवानाको न्यूनतम र उच्चतम अंक
- (ग) अन्य कुनै वैकल्पिक सजाय गर्नुपर्ने भए कस्तो सजाय गर्नुपर्ला?
१६. कसुरबाट पीडित व्यक्ति वा निजका परिवारलाई दिन पर्ने राहत वा क्षतिपूर्ति:
- (क) राहत वा क्षतिपूर्तिको प्रकृति :
- (ख) राहत वा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी:
१७. प्रस्तावित कानून कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन गर्ने निकाय:
- (क) विद्यमान निकायहरूमध्येबाट कसलाई कार्यान्वयन निकाय भनी तोक्नु उपयुक्त हुन्छ ?

- कार्यान्वयन निकायको नाम
- (ख) विद्यमान निकायहरूमध्येबाट कसलाई अनुगमन निकायको रूपमा राख्नु पर्ला ?
- अनुगमन निकायको नाम:
- (ग) छुट्टै निकाय खडा गर्नुपर्ने भए:
- कार्यान्वयन गर्ने प्रस्तावित निकायको नाम:
- कार्यान्वयन गर्ने प्रस्तावित निकायको गठन विधि:
- अनुगमन गर्ने प्रस्तावित निकायको नाम:
- अनुगमन गर्ने प्रस्तावित निकायको गठन विधि:
१८. कार्यान्वयन तथा अनुगमन निकायको प्रमुख, काम, कर्तव्य र अधिकार:
- (क) कार्यान्वयन निकायको प्रमुख, काम, कर्तव्य र अधिकार
- १.
  - २.
  - ३.
  - ४.
  - ५.
- (ख) अनुगमन निकायको प्रमुख, काम, कर्तव्य र अधिकार;
- १.
  - २.
  - ३.
  - ४.
  - ५.
१९. कसुरको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन सम्बन्धी व्यवस्था;
- (क) कसुरलाई प्रचलित सरकारबादी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची भित्र राख्नु उपयुक्त हुन्छ हुदैन
- (ख) अन्य निकायलाई जिम्मा दिने भए:
- (अ) त्यसरी जिम्मा दिने निकाय/पदाधिकारीको नाम:
- (आ) त्यसरी जिम्मा दिनु पर्नाको कारण:
- १.

२.
३.
४.
५.
२०. मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारक्षेत्र सम्बन्धमा;
(क) सामान्य अदालतलाई नै अधिकार क्षेत्र प्रदान गर्ने
(ख) हालको विशेष अदालतलाई नै अधिकार क्षेत्र प्रदान गर्ने
(ग) नयाँ विशेष अदालत वा न्यायाधीकरण खडा गर्नु पर्ने
(घ) विशेष अदालत वा न्यायाधीकरण खडा गर्नुपर्ने कारणहरू:
१.
२.
३.
४.
५.
(ङ) विशेष अदालत वा न्यायाधीकरणको गठन विधि;
- अध्यक्ष वा सदस्यहरूको संख्या:
- अध्यक्ष वा सदस्यहरूको योग्यता:
- अध्यक्ष वा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रक्रिया:
२१. शुरू तहबाट भएको निर्णय वा फैसला उपर पुनरावेदन सुन्ने निकायको रूपमा कसलाई तोक्नु पर्ला ?
(क) सामान्य अदालत
(ख) विशेष अदालत वा न्यायाधीकरण
(ग) विशेष अदालत वा न्यायाधीकरणलाई तोक्ने भए त्यसको गठन विधि;
- अध्यक्ष वा सदस्यहरूको संख्या:
- अध्यक्ष वा सदस्यहरूको योग्यता:
- अध्यक्ष वा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रक्रिया:
२२. प्रस्तावित कानून अन्तर्गतका कसुरमाहरू कारवाही र किनारा गर्दा कस्तो कार्यविधि अपनाउनु उपयुक्त हुन्छ ?
(क) सामान्य अदालतले अपनाउने कार्यविधि
(ख) प्रचलित विशेष अदालत ऐन, २०५९ अन्तर्गतको कार्यविधि
(ग) संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ अन्तर्गतको कार्यविधि

२३. प्रस्तावित कानूनको प्रारम्भ र क्षेत्र विस्तार:
- (क) प्रस्तावित कानून नेपालभर एकैपटक लागू गर्ने
- (ख) नेपाल सरकारले क्षेत्र तोकेर चरणबद्ध रूपमा लागू गर्दै जाने
- (ग) प्रस्तावित कानूनमा बाह्य क्षेत्राधिकार (Extra-territorial jurisdiction) को व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ आवश्यक छैन
२४. प्रस्तावित कानूनमा राज्य वा सरकारलाई कुनै विषयमा एकाधिकार, विशेषाधिकार वा विशेष सुविधा दिने सम्बन्धमा
- (क) त्यस्तो व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ आवश्यक छैन
- (ख) दिनुपर्ने एकाधिकार, विशेषाधिकार वा विशेष सुविधाहरू;
- १.
- २.
- ३.
- ४.
- (ग) दिनु पर्नाको कारण
- १.
- २.
- ३.
- ४.
२५. यस विषयमा विधेयकको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार भएको छ छैन
२६. प्रस्तावित कानूनले कसुर कायम गरेको वा व्यवस्था गरेको विषयमा हदम्याद;
- (क) हदम्याद नहुने विषय:
- १.
- २.
- ३.
- ४.
- (ख) हदम्याद अवधि:
- १.
- २.
- ३.

४.

२७. नियम बनाउने अधिकार सम्बन्धमा;

(क) नियम बनाउने अधिकार माथि कुनै नियन्त्रण राख्नु पर्ने भए नियन्त्रणको प्रकृति:

(ख) विनियम बनाउने अधिकार दिनु पर्ने हो, होइन ?

(ग) निर्देशिका जारी गर्ने अधिकार दिनु पर्ने आवश्यकता छ, छैन

२८. विधेयकमा समावेश गर्नु पर्ने अन्य कुनै कुरा भए

१.

२.

३.

४.

नेपाल कानून आयोग

अनुसूची-६

विदेशस्थित राजदूतावास वा कुटनीतिक नियोगलाई थप जिम्मेवारी दिन कानून र नीति परिमार्जन

सुझाव

घटना दर्ता

- १) विदेश जाने नेपालीले आफू बसेको जानकारी दूतावासमा गराउनु पर्ने व्यवस्था ।
- २) विदेशमा नेपाली नागरिकहरूका सन्तान जन्मेमा र अभिभावकले त्यस्ता सन्तानको जन्मदर्ता गराउन चाहेमा दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिन पाउने ।
- ३) विदेशमा कुनै नेपाली नागरिकको विवाह भएमा दम्पतिले सो विवाह दर्ता गराउन चाहेमा दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिन पाउने ।
- ४) विदेशमा कुनै नेपाली नागरिकको मृत्यु भएमा निजको हकवालाले मृत्युदर्ता गर्न चाहेमा दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिन पाउने ।
- ५) नेपाली नागरिक विवाहित दम्पतिले विदेशी अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद गरेकोमा सो सम्बन्ध विच्छेद दर्ता गरी सो दर्ताको प्रमाणपत्र दिन पाउने ।
- ६) नेपाली भाषामा लेखिएको र नेपाल सरकार र सरकारको निकायका तर्फबाट जारी भएको लिखत अनुवाद गरी प्रमाणीकरण गर्ने ।
- ७) नेपाली नागरिकको वौद्धिक सम्पत्तिको दर्ता गर्ने र सोको प्रमाणपत्र दिने ।
- ८) नेपाली विद्यार्थीहरू कामदार तथा व्यावसायिक व्यक्तिहरूको अभिलेख राखी अभिलेख दर्ता प्रमाणपत्र जारी गर्ने ।
- ९) नेपालमा रहेको कुनै अचल सम्पत्तिको दाता र लिने व्यक्ति उपस्थित भई त्यस्तो सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्न चाहेमा हक हस्तान्तरण गरी प्रमाणपत्र जारी गर्ने र पछि मालपोतबाट दाखेल खारेज गरे पुग्ने व्यवस्था गर्ने ।
- १०) नेपाली नागरिकले नाता प्रमाणित गर्न निवेदन दिएमा नाता प्रमाणित गरी त्यसको प्रमाणपत्र जारी गर्ने ।
- ११) मालपोत र कर तिर्नुपर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले कर, मालपोत शुल्क बुझाउन चाहेमा त्यस्तो रकम बुझिलिई भरपाई दिन पाउने ।
- १२) सम्बन्धित देशमा रहेका नेपाली नागरिकको व्यक्तिगत विवरण Website मा राख्ने ।
- १३) राजदूतावास र नियोगले प्रवाह गर्ने सेवा सम्बन्धमा निर्देशिका (Manual) तैयार गर्ने ।
  - (क) राजदूतावासमा वा नियोगले गर्नुपर्ने, गर्न पाउने कामको सूची,
  - (ख) सूचीमा उल्लेखित काम गर्दा पुर्याउनु पर्ने प्रक्रिया,
  - (ग) सेवाग्राहीले पेश गर्नुपर्ने आधार प्रमाण,
  - (घ) सेवाग्राहीले दिने निवेदनको ढाँचा,

- (ड) निवेदन दर्ता किताबको ढाँचा,
(च) घटना दर्ता किताबको ढाँचा,
(छ) जारी गर्ने प्रमाणपत्रको ढाँचा,
(ज) सेवा पुर्या वापत लाग्ने शुल्क,
(झ) शुल्क बुझ्नेपछि दिने रसिदको ढाँचा,
(ञ) ती काम दूतावासको कुन तहको पदाधिकारी वा कर्मचारीले निर्णय गर्ने भन्ने कुरा,
(ट) नेपालमा सूचना पठाउने तरीका, प्रक्रिया र अवधि ।
- १४) उल्लेखित काम गर्न दिनका लागि सम्बद्ध मन्त्रालय/निकाय
- परराष्ट्र मन्त्रालय
  - अर्थ मन्त्रालय
  - गृह मन्त्रालय
  - स्थानीय विकास मन्त्रालय
  - कानून तथा न्याय मन्त्रालय
  - नेपाल कानून आयोग
  - महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय
- १५) उल्लेखित कार्य गर्न पूर्वोक्त निकाय संलग्न कार्यादल गठन गर्ने ।
- १६) कार्यदलले उल्लेखित सुझाव एवं अन्य सुझाव संकलन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
- १७) सो प्रतिवेदनमा कुन कानूनमा के परिमार्जन गर्ने र कस्तो नयाँ नीति अख्तियार गर्ने भन्ने बारे सुझाव दिने ।
- १८) सुझावका आधारमा नेपाल सरकारले ऐनमा सुधार गर्नुपर्ने विषयमा विधेयक तयार गरी विद्यायिकामा पेश गर्ने । नीतिगत निर्णय गर्नुपर्ने विषयमा नेपाल सरकारले नीतिगत निर्णय गरी कार्यान्वयन गर्ने ।